

Türkiye’de Devlet Aklının Tarihsel ve Sosyolojik Görünümleri*

Zafer DURDU**

ÖZ

Bu çalışma, devlet aklı kavramını kuramsal ve tarihsel bir çerçevede ele alarak, Batı siyaset felsefesi ile Türk siyasal kültürü ve geleneği arasındaki kesişim noktalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, devlet aklı kavramının tarihsel gelişimi Giovanni Botero ve Friedrich Meinecke gibi düşünürlerin katkılarıyla izlenmiş, bu aklın özellikle devletin bekası, yasa, ahlak ve meşruiyetle kurduğu bağlar analiz edilmiştir. Türkiye bağlamında ise devlet aklının tarihsel sürekliliği ve dönüşümü, Göktürk Devleti dönemine ait Orhun Yazıtları, Osmanlı’da Koçi Bey Risalesi ve Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Atatürk’ün Nutuk metni üzerinden incelenmiştir. Bu metinler, devletin merkeziliği, karizmatik liderlik, devlet adamı, iç ve dış tehdit algısı, beka söylemi gibi kavramların tarihsel ve kültürel kodlarla nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu çalışmada “devlet aklı” kavramı Türk toplumsal yapısı arka planı ile hem tarihsel hem de karşılaştırmalı bir bağlamda incelenmiş ve tarihsel-karşılaştırmalı yöntem takip edilmiştir. Ele alınan üç metin üzerinden nitel veri çözümlemesi yapılmıştır. Orhun Yazıtları, Koçi Bey Risalesi ve Nutuk, her biri kendi döneminin siyasal söylemini temsil eden birer “devlet aklı belgesi” olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Devlet Aklı, Türk Devlet Aklı, Siyasal Kültür, Toplumsal Yapı.

Başvuru / Kabul: 16 Ağustos 2025 / 22 Ekim 2025

Atf: Durdu, Z. (2025). Türkiye’de Devlet Aklının Tarihsel ve Sosyolojik Görünümleri, *İmgelem*, 17, 1-34.

Historical and Sociological Aspects of Reason of State in Turkey

ABSTRACT

This study aims to examine the concept of Reason of State within both a theoretical and historical framework by analyzing the intersections between Western political thought and Turkish political culture. The study traces the historical development of the concept of raison of state with contributions from thinkers such as Giovanni Botero and Friedrich Meinecke, analyzing the connections this reason establishes particularly with the survival of the state, law, morality, and legitimacy. The Turkish context is examined through key textual sources that reflect the continuity and transformation of Turkish reason of state: the Orkhon Inscriptions from the Göktürk era, Koçi Bey’s tractate during the Ottoman period, and Mustafa Kemal Atatürk’s Nutuk in the Republican era. These texts show how concepts such as the centrality of the state, charismatic leadership, statesmanship, perceptions of internal and external threats, and discourse on survival are intertwined with historical and cultural codes. In this study, the concept of ‘reason of state’ has been examined within the context of Turkish social structure, both historically and comparatively, following a historical-comparative approach. Qualitative data analysis has been conducted on the three texts examined. The Orhun Inscriptions, the Koçi Bey tractate, and the Nutuk have each been evaluated as a ‘reason of state document’ representing the political discourse of their respective periods.

Keywords: State, Reason of State, Turkish Raison of State, Political Culture, Social Structure.

*Makale yazarı dergide görevli olduğu için, değerlendirme sürecinde çıkar çatışmasının önlenmesi amacıyla ilgili kişinin editöryal rolü geçici olarak askıya alınmıştır. Bu sayede yazar, hakem sürecine erişim sağlayamamış ve çift taraflı kör hakemlik ilkesi korunmuştur. / Because the article author is employed by the journal, their editorial role has been temporarily suspended to prevent a conflict of interest during the review process. This way, the author did not have access to the peer review process, and the principle of double-blind peer review was preserved.

**Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muğla/Türkiye. E-posta: zaferdurdu@mu.edu.tr, ORCID Numarası: [0000-0002-0573-9715](https://orcid.org/0000-0002-0573-9715), ROR ID: <https://ror.org/05n2cz176>

Received / Accepted: 16 August 2025 / 22 October 2025

Citation: Durdu, Z. (2025). Historical and Sociological Aspects of Reason of State in Turkey, *İmgelem*, 17, 1-34.

GİRİŞ

Devlet, insanlık tarihinin en temel ve en çok üzerine düşünölen, konuşulan kurumsal yapılarından birisidir. Siyasal, toplumsal, hukuki ve kültürel düzlemlerde şekillenen bu yapı, tarihsel süreç içerisinde farklı formlarda karşımıza çıkmış; meşruiyeti, işlevi ve sınırları farklı çağlarda ve sistemlerde yeniden tanımlanmıştır. İnsanın yeryüzünde yerleşik ve istikrarlı bir yaşam kurma süreci, onun toplumsal organizasyon becerisinin bir ürünü olarak devleti ortaya çıkarmıştır. Devlet, farklı tarihsel biçimlerde düzenlenmiş olsa da belirli ortak nitelikler taşır. Bu niteliklerin başında, kendi varlığını ve sürekliliğini güvence altına alacak kurumsal yapılar kurma ve kural sistemleri oluşturma eğilimi gelir. Devlet aklı kavramı tam da bu noktada ortaya çıkar. Kavram yalnızca bir siyaset yapma biçimini değil, aynı zamanda devletin devamlılığını sağlamak üzere geliştirdiği stratejik düşünce sistematiğini ve davranış kalıplarını ifade eder.

Bu çalışma, tarihsel ve sosyolojik bir bağlam içerisinde “devlet aklı” kavramının teorik kökenlerini irdelemeyi; Batı düşünce tarihinde Machiavelli’den Foucault’ya uzanan çerçevede kavramsal gelişimini analiz etmeyi ve ardından Türkiye özelinde, Orta Asya’dan günümüze uzanan bir devamlılık içinde devlet aklının izlerini sürmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmanın sonuç kısmında modern demokratik kültür bağlamında devlet aklının nasıl meşru sınırlar içinde tutulabileceği kısaca tartışılmıştır. Türk siyasal geleneğinde devletin merkezi konumu, lidere yüklenen kutsallık, halk-devlet ilişkilerindeki asimetrik yapı ve beka fikri, devlet aklının oluşum ve işleyişine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, devlet aklının tarihsel kökenlerine inerek, özellikle Türk devlet geleneğindeki görünümünü ve siyasal kültürle olan etkileşimini açıklamak; Orhun Yazıtları’ndan Koçi Bey Risalesi’ne, oradan Nutuk’a kadar uzanan metinler üzerinden Türk devlet aklının yapısı, temel özellikleri, süreklilik gösteren yönleri ve dönüşüm çizgisini tartışmaktır. Makale tarihsel-karşılaştırmalı bir yöntem izleğini de takip ederek farklı dönemlerdeki siyasal ve toplumsal olguları karşılaştırarak anlamayı, devamlılıkları ve varsa kopuşları tespit etmeyi amaçlamıştır. Türk devlet aklının tarihsel-toplumsal koşulları bu anlamda söz konusu anlayışa uygun bulunmuş, Göktürk, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti deneyiminin seçilmiş örnek metinleri ana malzeme olarak kullanılmıştır.

Yöntem

Makale, “devlet aklı” kavramını Türk toplumsal yapısı arka planı ile hem tarihsel hem de karşılaştırmalı bir bağlamda incelemeyi amaçladığından, tarihsel-karşılaştırmalı yöntemi benimsemiştir. Bu yöntem, toplumsal olguların belirli bir tarihsel süreç içinde nasıl ortaya çıktığını, tarihsel-sosyolojik olguların nasıl işlediğini, sürdürüldüğünü, değiştiğini ve farklı siyasal-toplumsal koşullarda nasıl biçimlendiğini anlamak ister. Tarihsel-karşılaştırmalı yaklaşım, sosyolojik analizde toplumsal kurumların tarihsel süreçte kendi bağlamları içinde nasıl şekillendiğini, farklı tarihsel dönem veya toplumlar arasındaki karşılaştırma, süreklilikleri ve kopuşları görünür kılarak kavramsal derinlik sağlar. Bu çalışma, devlet aklı kavramının tarihsel gelişimini anlamak için üç tarihsel momenti karşılaştırmalı olarak ele almıştır: ilk olarak ele alınan Göktürk dönemi, Türk devlet aklının ilk biçimlenişine ve devlet–halk ilişkisinin erken dönemini aydınlatması bakımından; ikinci olarak Osmanlı dönemi, merkezîyetçi yapı ve “nizam-ı âlem” anlayışı çerçevesinde devlet aklının kurumsallaşmasını göstermesi açısından; ve son olarak Cumhuriyet dönemi, modernleşme süreci içinde devlet aklının rasyonelleşme ve ideolojik yeniden yapılanma biçimlerini temsil etmesi yönüyle analiz edilmiştir.

Makalede seçilmiş olan üç tarihsel dönem ve üç farklı metin, hem devletin yapısal ve süreklilik gösteren zihniyet yapısını hem de farklı dönemlerde geçirdiği dönüşümleri ve günümüze de ulaşan yönlerini tespit etmek amacıyla seçilmiştir. Çalışma, böylece, devlet aklının tarihsel sürekliliğini ve kopuş noktalarını belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışmada tarihsel-sosyolojik karşılaştırma hem zamansal hem de yapısal bir biçimde yapılmıştır. Zamansal karşılaştırmada devlet aklının tarihsel evrimi, ardışık dönemler boyunca (Göktürk, Osmanlı ve Cumhuriyet) incelenmiş iken yapısal karşılaştırmada ise seçilen üç dönemde devletin meşruiyet anlayışı, liderlik biçimi, halk-devlet ilişkisi ve beka söylemi gibi temalar üzerinden benzerlikler ve farklılıklar analiz edilmiştir. Bu analizlerde metin temelli nitel veri çözümlemesi yapılmıştır. Orhun Yazıtları, Koçi Bey Risalesi ve Nutuk, her biri kendi döneminin siyasal söylemini temsil eden birer “devlet aklı belgesi” olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan temel kaynaklar, tarihsel-sosyolojik bir okuma perspektifiyle seçilmiştir. Birincil kaynakları, incelenen dönemlere ait özgün metinler oluşturmakta; ikincil kaynaklar olarak siyaset sosyolojisi, tarihsel sosyoloji ve Türk siyasal düşüncesi literatüründen yararlanılmıştır.

Devlet

Devlet, bir kurum olarak birçok disiplinin ilgi odağındadır. Felsefe, siyaset bilimi, antropoloji ve sosyoloji gibi alanlarda devlet üzerine çeşitli tartışmalara rastlanır. Devletin kökeni, doğası ve işleyişine dair kapsamlı ve tartışmalı bir literatürün varlığı da bir gerçektir. “En geniş yorumlar devleti, her türden sosyal hayatın bir özelliği, tarım toplumuna geçildiği andan itibaren iş görmeye başlayan bir düzenleme kipliği, “insan doğasının özünden” kaynaklanan bir zorunluluk olarak takdim ediyor. Bu durumda devlet, toplumsal açıdan belirlenmiş bir uzamın sınırları içinde düzeni tesis etmeye ve korumaya yönelik araçlar bütünü ile özdeş tutulur” (Balandier 2016: 124). Siyaset felsefesi geleneklerinden başladığında Platon (1988: 108) için devlet, kendiliğinden ortaya çıkan doğal bir oluşum, toplum olarak yaşayışın olağan bir sonucudur. Platon devletin topluma mutluluk sağlaması için kurulduğuna da işaret eder Aristoteles (2015) ise devleti, iyi amaçla kurulan bir insan topluluğu, toplulukların en üstünü olarak tarif eder. Dolayısıyla ona göre de devlet doğal bir kurumdur, insan doğasının gelişiminin bir gereğidir ve temeli de adalettir. Devlet, tarihsel-toplumsal bir sürecin ürünüdür. Buradan da anlaşılacağı üzere devletsiz bir zaman dilimi olduğu kesindir. Devletsiz bir işleyişten, devletli bir işleyişe nasıl geçilmiştir sorusunun cevabı da açıklanmayı bekliyor demektir. Platon ve Aristoteles örneğinde, söz konusu geçişin bir tür toplumsal evrim yoluyla kendiliğinden gerçekleştiği sonucu çıkarılabilir. Ancak devlet kurumunun temel özellikleri bütünüyle, özerklik ve egemenliktir (Balandier 2016: 125). Bu temel özellikler genişletildiğinde karşımıza güç ilişkileri, organizasyon, vergi ve ordu gibi yapılar da çıkar. Tüm bu unsurların ortak olarak işaret ettiği şey ise oldukça açıktır: Devletsiz yapılardan devletli yapılara geçiş, zora dayalı ve kendiliğinden olmayan bir biçimde gerçekleşmiştir. Oppenheimer (2021: 12) devleti; “...ortaya çıkışı ve doğasına göre varoluşunun ilk aşamalarında, muzaffer bir grup insan tarafından mağlup bir grup insana dayatılan toplumsal bir oluşum” olarak tanımlar.

Devletin güç ilişkileri ve zora dayanmasına dair bakış açısının modern zamanların yaklaşımlarında yaygın olduğu görülür. İbn Haldun’un (2018: 350) modern öncesi bir zamanda (14.yüzyıl) devleti zora ve baskıya dayanan bir yasadışı biçimde açıklaması ise dikkate değerdir. Devlet akli kavramının modern devlet ile birlikte doğduğu göz önünde bulundurulduğunda hızla modern devlet ve özelliklerine değinmek yerinde olacaktır. Modern devlet, kavramsal olarak da devlet akli kavramının ortaya çıkışı ile paralel olduğundan dolayı temel özelliklerini betimlemek gerekir. Poggi (2011), modern devletin temel özelliklerini sıralarken ilk olarak onun bir organizasyon olduğunu vurgular. Siyasal iktidara belirli yetkiler

verilmişse ve bu yetkiler belirli kurallar, roller ve kaynaklar doğrultusunda yapılandırılmışsa, organize bir yapıdan söz edilebilir. Modern devletin bir diğer özelliği ise farklılaşmadır. Bu özellik, yalnızca siyasal faaliyetleri yürütmek üzere örgütlenmiş bir yapının organizasyonel işleyişini en yüksek seviyeye ulaştırmasıyla tanımlanır. Bu bağlamda, tarihsel olarak sekülerlik süreci ve sivil toplum ile devletin birbirinden ayrılması ön plana çıkar. Modern devletin bir başka özelliği, zora dayalı iradedir. Bu irade, belirli bir coğrafi alanda yaşayan nüfusu yönetme ve denetleme yetkisidir ve devlet bu yetkiyi başka bir aktörle paylaşmaz. Egemenlik de bir diğer temel özelliktir. Eğer egemenlik, denetleyici ve hâkim bir organizasyona aitse, bu yapı devlet olarak tanımlanır. Devlet, otoritesini herhangi bir kişi, kurum ya da güçten almadığını iddia eder. Ayrıca modern devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurar; bu yapı merkezidir ve kendi içinde bir bütünlük arz eder. Özetle modern devlet, tarihsel olarak ilk kez Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve genel kabullere göre Westfalya Antlaşması (1648) sonrası biçimlenmeye başlayan bir ulus-devlet formudur.

Ulus-devlet, sınırları belirli bir coğrafya içerisinde, homojen bir topluma sahip olduğu kabulünden hareketle, iktidarı kontrol eden, şiddet kullanma ve vergi toplama haklarına sahip bir örgütlenme biçimidir. Ulus-devletin meşruiyetinin merkezinde yer alan ulus bu yeni devlet kurumu içinde üyelerinin toplamından ibaret değildir: halk ulusla aynı şeydir ve ulus kendisini sadece kültürel olarak değil, aynı zamanda siyasi bir varlık olarak da görür. Bu sistemde ulusu halk oluşturur ve kimliğini de devlet içinde bulur ve inşa eder. Teorik olarak halk, ulus-devlet sistemi içerisinde kendisini özgür bir biçimde yönetir ve yabancı bir yönetimden bağımsızdır. Ulus-devletin hâkim devlet modeli haline gelmesi Batı Avrupa’da 16.17. yüzyıllara kadar uzanır. Bu süreç Batı’da hem siyasal hem de ekonomik büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Siyasal anlamda merkezileşmeyi ifade eden ulus-devlet anlayışı eski egemenlik biçimlerinin de altını oyarak dinsel iktidarı, soya dayalı iktidarı –krallık, imparatorluk- ve aristokratik egemenlik biçimlerini geri plana itmiştir (Durdu 2009: 40-41).

Modern devletin erken bir tarihi, özellikleri söz konusu edildiğinde Machiavelli, Bodin, Hobbes gibi düşünürler ön plana çıkar. Machiavelli, devlete dair bakıştaki hâkim orta çağ anlayışını terk eden, dine dayanmayan bir meşruluk zemini açması ile öncü konumdadır. Neoclaus (2015: 75), Machiavelli’nin Prens/Hükümdar eserinde devlet kavramının 114 kez geçtiğini, ancak devletin temel özellikleri olarak görülen; ele geçirmek, alıkoymak, muhafaza etmek, elinden almak, kaybetmek fiilleri bağlamında kullanılmadığını belirtir. Machiavelli için devlet ele geçirilen, alıkonan, kaybedilendir. Onu devlet kuramında merkezi kılan, devletin liderine (Prens/Hükümdar) verdiği tavsiyeler ve bu tavsiyelerin içeriğidir. J. Bodin (2024: 37),

için ise egemenlik bir milletin mutlak ve daimî erkidir ve kavram devletin tam sahibi olan kişileri gösterir. Devlet de bu bağlamda birkaç hanenin ve ortaklarının yönetme hakkına sahip olduğu aygıttır. Toplum sözleşmecileri olarak bilinen Hobbes, Locke ve Rousseau için ise devlet -düşünürler arasında farklılıklar olmakla birlikte- sözleşmeden doğan bir uzlaşma kurumudur.

Sosyolojik olarak devlet kuramında Marx ve Marxist gelenek güç ilişkilerine, eşitsizlik ve baskıya yönelik bir anlayış açmıştır. Devlet, egemen sınıfın kendi çıkarlarını üstün kıldığı bir biçim, özel mülkiyete tekabül eden, özel mülk sahiplerinin vergiler yoluyla ele geçirdiği bir kurumdur (Marx ve Engels 1987: 124-125). Nasıl ki kökeni özel mülkiyete dayanır ise, modern zamanlarda da devlet, burjuva sınıfının hizmetindedir. Marx için devletin ilkesi özgür olmayan insandır ki bu durumda devlet eksiksiz yabancılaşma demektir (Marx 2009: 50). İfade edilen özellikleri nedeniyle devlet Marksist gelenekte egemen sınıfın baskı aygıtı olduğu için ortadan kaldırılmalıdır. Sosyolojik olarak Weber (2012: 164-165) de devletin sert ve zorlayıcı karakterine vurgu yapar. Devlet; zorlayıcı bir siyasi örgütün düzenini icra etmede fiziksel gücü kullanabilmesini meşru olarak kabul ettirebilen ve sürdürebilen bir organizasyondur. Weber, devletin tek özelliğinin fiziki güç kullanımını olduğunu ifade etmez, ancak gerektiğinde son çare olarak fiziksel gücün kullanılabileceğini söyler. Çağdaş sosyoloji metinlerinde en yaygın devlet tanımlamaları Marx ile Weber'in yenilenmiş, güncellenmiş, revize edilmiş örneklerini gösterir. Laski (2020: 21), devleti; toplumun bir parçası olan herhangi bir birey veya grup üzerinde hukuken üstün ve zorlayıcı bir otorite olarak görürken, Bourdieu (2016: 18-19) ise meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli elinde bulunduran bir yapı olarak tanımlar. Ayrıca Bourdieu, devletin toplumsal rızanın örgütlenme ilkesi olduğunu, sadece uzlaşma değil uzlaşmazlığa yol açan alışverişlerin varlığına da temel oluşturduğunu ifade eder.

Devlet Aklı

Devlet kurumuna dair genel bakış açılarını kısaca ifade ettikten sonra, devletin işleyiş biçimini ve yollarını da ele almak gerekir. Tarihsel bağlamda devlet, uygarlık tarihinin belirli bir dönemi ile ilişkilendirilir ve Mezopotamya coğrafyası mekân olarak karşımıza çıkar. Günümüzden 5000-6000 yıl öncesine kadar geriye giden devletin oluşum süreci ilkel toplumların eşitlikçi, basit toplumsal organizasyonlarının zamanla yerini farklılaşmaya, eşitsizliğe, birbirleriyle rekabet eden farklı kesimlerin/güç odaklarının ortaya çıkışına, kent tipi yerleşimlerin gelişmesi, yazının icadı gibi bir dizi gelişmelerle bağlantılıdır. Dolayısıyla devlet kurumu tarihsel-toplumsal gelişimin noktalarının ürettiği, organize olmuş bir insan topluluğunun, istikrarlı bir biçimde düzenlediği, belirli bir toprak üzerinde hakimiyete dayanan, egemenliğin sınırlı bir

grup ile paylaşıldığı bir kontrol aygıtıdır. Balandier de (2016: 124-125) devleti, toplumsal açıdan belirlenmiş bir uzamın sınırları içerisinde düzen kuran ve koruyan araçlar bütünü olarak tarif eder. Buradan da anlaşıldığı üzere devlet, bütünüleyici karakterde, özerk ve egemen bir güçtür. Böylesi bir kurumun işleyişini tarif ederken kullanılan bir kavram olarak devlet aklı (Raison of State, Raison D’état, Hikmet-i Hükümet); devletin davranışındaki düstur, devletin hareket etme yarasasıdır (Meinecke 2021: 27). Sadurski’nin (2014) ifade ettiğine göre devlet aklı modası geçmiş bir kavramdır. Fransızca, İtalyanca ve Almancada “la raison d’état”, “ragione di stato” veya “Staatsräson” gibi kavramların doğal ve hatta yaygın olarak kullanılmasına karşın, İngilizce konuşulan ülkelerde bu kavram genellikle aşağılayıcı veya ironik bir anlamla kullanılır. Kavramı ilk kullanan düşünür Giovanni Botero (1544-1617) onu şöyle tarif eder: egemenliği kurmak, korumak ve genişletmek için uygun araçların bilgisi (Botero 2017: 4). Botero, devletin çıkarlarını korumak ve güçlendirmek amacıyla ahlaki ve dini kaygılardan bağımsız bir biçimde faydacı kararlar alınabileceğini düşünür. İyimser bir bakış açısıyla devlet aklını halk üzerindeki egemenliği kurabilmenin araçlarından birisi olarak görür (Neocleous 2015: 76). Botero kavramı ahlakla uzlaştırır ve Hristiyan ahlakı da kılavuzdur. Yani Botero’nun devlet aklı Katolik bir devlet aklıdır (Bireley 2017: XV). Onun düşüncesindeki devlet aklı öğretisi dini ve ahlaki olanın tahkim edilmesine yönelik bir stratejidir ve başarmak istediği şey dinsel otoritelerin gücünü yeniden sağlamak, politik sorunları giderebilmektir. Eğer Prens dindar olursa Tanrı da yanında olacak, devletin iyiliğini ve ortak iyiliği gözettiği müddetçe de başarılı olacaktır. Devlet aklını kötü ve iyi olarak ayıran Botero’ya göre kötü devlet aklı kişisel hırslar için yapılan eylemler iken, iyi devlet aklı ahlak, din ve herkesin refahı ile ilgilidir (Telli 2020: 94).

Devlet aklı kavramının bir yönü de yasa meselesi ve devlet erkinin yasal sınırlarıdır. Kavram, devletin ahlaktan, yasadan özerk olmasına dayanır. Bir anlamda devlet aklı “devleti korumak için gerekli olan” bir akıldır. En iyi araçların devleti korumada başarılı olanlar olmasına dayanan, devlet erkinin bütün ulus için neyin iyi olduğuna karar veren, iktidardakilerin/egemenlerin gücünü meşrulaştıran yönü devlet aklının yaygın anlaşılma biçimidir (Neocleous 2015: 77). Kavrama katkı sağlayan bir diğer düşünür olan Foucault (2019: 230-231) devlet aklı için zaruret kavramına başvurur. Adına “devlet aklı” denen, devlete has olan bu aklın yarasası, devletin selametinin her tür başka şeyden daha önemli olmasıdır. Aslında bir yasa olmayan bu temel yasa, bu zaruret yarasası, her tür doğal hukuku aşar, kuramcıların “ilahi yasa” demeye dillerinin varmadığı hukuku, yani bizzat Tanrı’nın buyruklarıyla ortaya konmuş hukuku aşar. Foucault için devlet aklı söz konusu edildiğinde ikinci bir kavram da şiddettir.

Devlet akli sıradan, alışılmış icrası içerisinde şiddet içermez, çünkü iradi bir şekilde kendisine çerçeve ve biçim olarak yasaları alır. Ancak zaruret gerekli kıldığında, devlet akli darbe haline gelir ve o anda şiddetlidir. Şiddetlidir, yani kurban etmek, sakat bırakmak, haksızlık etmek, haksız ve cani olmak zorundadır.

Devlet akli kavramının içeriğini inşa etmede N. Machiavelli önemli bir uğraktır. Kendisi doğrudan bu kavramı kullanmamış olmakla beraber, Prens'e verdiği öğütler ve söz konusu öğütlerin içeriği Machiavelli'yi modern devletin ve modern siyaset teorisinin öncülerinden birisi haline getirmiştir. Machiavelli bir devleti kuran ve yöneten kişinin birtakım özelliklere sahip olması gerektiğini düşünür. Virtü (erdem, üstünlük, kahramanlık) kavramı ile tanımladığı özellikler siyaset ve savaşta büyük başarılar ulaşma, devlet kurma, kurulu olan devleti ayakta tutma gibi anlamlar içerir (Meinecke 2021: 55-56). Machiavelli'ye göre devletin devamı ve bekası için Prens, gerektiğinde farklı yollar, çözümler üretebilir, üretmelidir. Ona göre Prens, "halkın dostluğunu kazanmak zorundadır. Tersine, halkı karşısına aldığı kötü günlerinde çaresiz kalır" (Machiavelli 2022: 39). Prens, ayakta kalabilmek için iyi olmamayı ve iyiliği yerine göre kullanmayı öğrenmelidir (Machiavelli 2022: 59). Machiavelli'nin ifadelerine göre büyük işler yapan hükümdarlar sözlerinde duran kişiler değildir. Kurnazlıkları ile insanların akıllarını çelmişlerdir. Bir hükümdar savaşı zaman zaman yasalara uyararak bazen de zora başvurarak yürütür. Yani Machiavelli'ye göre bir hükümdar devleti ayakta tutabilmek adına iyilik yapmamak, verdiği söze, insanlığa ve dine karşı durmak zorunda kalabilir. Prens'in başarılı olabilmek, devleti ayakta tutabilmek için başvurduğu yollar her ne olursa olsun saygın ve övgüye değerlidir (Machiavelli 2022: 66-68). Devlet akli kavramının Machiavelli ile neden böylesi birlikte düşünüldüğünü ve tartışıldığını gösteren yukarıdaki ifadeler tek bir mantık silsilesini takip etmektedir; devletin devamlılığı için gerektiğinde ahlak, yasa, kural, gelenek eğilip bükülebilir ya da devre dışı bırakılabilir. Meinecke (2021: 64) Machiavelli için bu nedenlerle devlet aklinin özünü keşfeden adam ifadesini kullanır. Çünkü o, devlet akline giden tüm yolların çukurlarını ve tepelerini baştan başa ölçmüştür.

Machiavelli, modern devletin tarih sahnesi için hazırlanmakta olduğu bir zaman diliminde devleti yönetecek kişide yani devletin liderinde ve yönetim kadrosunda olması gereken virtü'yü ve devletin bekası için gereklilikleri tarif eden bir realisttir. Botero'nun dinsel meşruluktan vazgeçmeyen devlet akli bakış açısına göre Machiavelli laik-seküler bir meşruluk zemini oluşturmayı hedeflemiş, devlet ve devlet adamını özdeşleştirmiştir (Çetin 2023). Machiavelli Prens'in devleti ayakta tutabilmek için verdiği söze, insanlığa ve dine karşı durmak zorunda kalabileceğini ifade edişi, dindar olmaktan öte dindar görünmesinin çok gerekli

olduğunu (Machiavelli 2022: 68) belirtmesi meşruluğun dinden uzaklaşmasının işaretleri olarak okunabilir. Devlet aklının Machiavelli açısından özü, iktidarın sürekliliğinin bir şekilde sağlanabilmesidir. Prens, yalnızca kendi hayatını ve devleti korumalıdır. Devleti koruması başarı ise bu yolda kullandığı tüm yol, yöntem, araçlar ahlaki olsun ya da olmasın makbuldür ve meşrudur.

Devlet akli kavramı ortaya çıkış zamanı nedeni ile mutlakiyetçi devlet ile ilişkilendirilir. Baldwin’e (2004: 624) göre devlet akli bu nedenle gizli bir güç, devleti koruma sanatıdır. Yazarın değindiği bir diğer kritik nokta da kral ile hukuk ilişkisi üzerinedir. Bu ilke uyarınca kralın eylemleri devletin korunması için gerekli eylemlerdir ki bu nedenle de hukuk ya da anayasa tarafından kısıtlanamaz (Baldwin 2004: 627). Devlet akli kuramının arka planı bizi öyle bir yere getirir ki, devlet meşruluk için başka bir temele ihtiyaç duymaz. Devlet, devlet olduğu için meşrudur (Sancar 2008: 48-49). Modern devlet hem yöneticilerden hem de yönetilenlerden ayrı bir kişiliğe, varlığa sahiptir. Devlet bu anlamda zamanla sınırlı da olmayan bir yapıdır, ki bu yüzden ölümlü yöneticilerin ve tabii yönetilenlerin varlığından değerlidir (Akal 2014: 79). Modern devletin bir tür ölümsüz bedeni, meşruluğunun bir tür kendi doğasından gelişi fikri ya da uygulaması geleneksel ya da modern tüm egemenlik ilişkileri açısından dikkat edilmesi gereken bir iddiadır. Öyle ki devlet kurumunun toplum üstü, siyaset üstü, dokunulmaz, eleştirilmez ya da eleştirilemez oluşuna bizi götürür.

Devlet aklının erken modern zamanlardaki görünümü, 19. yüzyıldan itibaren değişik ve zamana uygun yeni biçimler alır. Meinecke (2021), bu görünümleri militarizm, milliyetçilik ve sermayecilik olarak özetler. Militarizm ile zorunlu askerlik tüm halka uzanmış, fiziki ve ahlaki güç ile devlet ulus-devlete dönüşmüştür. Milliyetçilik ile halkın özü ile devletin birliği hedeflenmiş, sermayecilikle ise büyük sanayi yayılmış, icat ruhu kamçılanmış ve teknik savaş imkanlarını iktidar, siyasetine seferber etmiştir. Böylesi yeni görünümler ile devlet akli insanı uçuruma sürükleyen şeytani bir güce dönüşmüştür. Devlet akli, devletin kendisiyle kurduğu bir ilişkidir, devletin kendi kendine tezahür edişidir (Foucault 2019: 245). Bu bakış açısı üzerinden bakıldığında devlet aklının varlığını koruyan bir yapı, zihniyet oluşundan bir adım daha ileri gidiliyor demektir. Devlet akli, kadim bir kurum olarak devletle doğmuş olabilir, ancak devlet aklının özellikle modern dünyada iktidarı elde eden ya da ele geçirenlerin kendi çıkarlarına dönüştürerek bir tür kullanışlı maymuncuk haline getirmesi sıradan birey daha doğrusu yurttaşlar açısından olumsuzluklar taşır. Devlet aklının devlet adamına sunduğu kullanışlılık; güçler ayrılığı, temel haklar, özgürlük, demokratikleşme gibi modern devletin ve siyaset

teorisinin vaatlerini her an ortadan kaldırabilme olanağını sağladığından dolayı tehlikeli olmaya yatkındır.

Devlet Akli ve Devlet Adamı

Devlet akli, devleti değişmez bir durumda tutmayı mümkün kılan şeydir (Foucault 2019: 249). Değişmezliği sağlayacak, koruyacak ve sürdürecekt olanlar ise lider ve onun ekibidir. En üst yönetici ve onun en yakınında olan devlet adamı figürü burada anahtardır. Devlet adamı; bilgelik, yetenek ve tecrübe sahibi; kamusal ve ulusal işlerle meşgul, önemli bir siyasal role sahip, saygı duyulan, parti çıkarlarına saplanmamış bir figür olarak tasvir edilebilir. Neticede devlet adamı, kendisini ortak çıkara adanmış bir profildir (Kutlu ve Koç 2017: 345). Devlet akli kavramı, merkeze devleti yerleştiren, devletin devamlılığını her şeyin üstünde tutan bir akli olduğu için devlet de sorgulanmaz, eleştirilmez bir değere dönüşür. Ancak bu değerin somutlaşması, halkın yeniden ve yeniden devletin tek ve egemen oluşunu hatırlaması için lidere ve devlet adamı figürüne ihtiyaç duyulmuştur. Zamanla devlet akli yerini devletluların aklına bırakmıştır (Çetin 2023: 104). Devlet akli, devletin modeli, tarzı ne olursa olsun siyasal davranışa yön veren ilkeler topluluğudur. Siyasal davranışı yerine getirmesi gereken ve beklenen kişi/kişilerden yüksek bir akllilik ve amaca uygunluk ister. Devlet adamında da kendisini bu amaçla yetiştirmesi, şahsi tutku ve eğilimlerinden vazgeçip devletin refahı, menfaatine göre bir tür ödev ahlakı geliştirmesini ister. Böylece devletin faydası ve çıkarı ile hükmedenlerin faydası birleşir. Bu birleşim, hükmedenlerle hüküm altına girmeye mecbur kalan halkın ortak bir bağla birleşmesine de katkıda bulunur. Halkın üzerinde kurulan iktidarın ayakta kalması için bakılıp, gözetilmesi gerekir. İktidar varsa da organize edilmelidir, organize edilirse de kişiler üstü bir şey olur yani hükümdar ya da devlet adamı kendi iktidarının hizmetçisine dönüşür. İktidar, şahsi keyfiliği sınırlandırmaya başlar, böylece iktidara sahip olan devlet adamı bazı kural ve normlar içinde kalarak davranmak zorunda kalır. Zamanla devlet adamı yüce bir davaya hizmet eden, devlet ile milletin ortaklaştığı bir işleyişe dahil olur (Meinecke 2021: 34-36). Devlet adamı, devletin yüce sorgulanmaz çıkarlarını savunan, koruyan bir üst aklın öznesi haline yukarıda bahsedilen işleyiş silsilesinin de etkisiyle gelir ya da dönüşür. Modern devletin merkeze aldığı hukuk ile sınırlı eylem ve davranış ilkeleri devlet akli ve devlet adamının işleyiş mantığı nedeniyle pek de uzlaşamalarını beraberinde getirir. Devlet adamı olağanüstü hâl yani kriz durumunda adeta bir imdat çekici gibi bir aparat olarak devlet aklına sarılır. Çünkü olağanüstü hâl acil bir zamana işaret eder. Olağanüstü hâl, beka yani varoluş kaygısının zirve yaptığı bir durumdur ve olağan durumda geçerli olan norm, hukuk ve ilkeler belirli bir süreliğine dondurulur. Devlet adamı, dondurulmuş olan zaman diliminde devlet kurumunun tüm gücü,

etkileri, aygıtları ile birlikte egemen güce bir zırh giydirerek meşru olmayan eylem ve faaliyetleri yapılabilir hale getirir, bir tür zorunluluk hali gerekçesi ile haklılaştırır. Devlet aklının kadim ideolojisi işte buradadır; egemen olana, devletin liderine ve devlet adamına hareket serbestisi sağlayan bir mekanizmadır.

Türk Devlet Aklına Doğru Bir Ana Hat

Toplumsal Yapının Mirası

Sosyolojinin temel kavramlarından olan toplumsal yapı, sosyal ilişkilerdeki örüntüleri ifade eder (Martin ve Lee 2015). Toplumsal yapı kavramına dair geniş bir literatür olmakla birlikte ağırlıklı olarak “yapı”dan bahsedildiğinde ilk elden anlaşılan şey bir bütünlüktür. Sosyolojik bakışa göre toplum bireylerden oluşan bir parçalar toplamı olmayıp, kolektif bir bütünlüktür. Kuşkusuz her öge (birey) kolektif bütünlükle (toplum) ilişki halindedir. Toplumsal yapıdan bahsedildiğinde bütünlüğün parçadan bağımsız olduğu, bütünlüğün parçaya öncel olduğu, bütünlüğün parçayı belirlediği bir kavramsallaştırmadan bahsediliyor demektir (Durdu 2018). Toplumsal yapı kavrayışlarının farklı tonları vardır; birincisi, kültürel ve normatif kalıplara gönderme yapan, kurumsal yapı bağlamında konuya bakan yaklaşımdır. Bu anlayışta bir toplumda devamlılık gösteren normlar, değer sistemleri ve bunları yeniden üreten kurumlar ve kültür toplumsal yapıyı oluşturur. İkinci bakış açısı, failer, failerin eylemleri ve toplumsal pozisyonları arasındaki bağımlılık ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerine gönderme yapar. Dolayısıyla her toplumun yapısı bireyler arasında var olan bağımlılık ilişkilerinin toplamıdır. Üçüncüsü ise kurumsal yapı ve ilişkisel yapı anlayışını birleştirmek ister. Bu yaklaşımda kültürel kalıplarla güç ve eşitsizlik ilişkilerinin örüntüleri arasında üst üste binme, benzeşim olduğu görüşü ağır basar (Özatalay 2024: 21-22). Söz konusu yaklaşımlar kılavuz olarak alındığında bize göre, kusursuz olmamakla birlikte bağımlılık ilişkileri ile birlikte kültürelliğin uzun süreli inşa ettiği gelenek önemlidir yani üçüncü yaklaşım olarak ifade edilebilecek üst üste binen bedenlenmiş yapı daha açıklayıcıdır.

Türkiye’de “devlet aklının” tarihsel-toplumsal görünümünü anlayabilmek için, öncelikle Türkiye’nin toplumsal yapısına eğilmek gerekir. Toplumsal yapı, toplumsal kurumların istikrarlı ve ilişkisel biçimde oluşturduğu bir sistem olduğuna göre, Türk toplumsal yapısının temel özelliklerini belirlemek de mümkündür. Merkezi bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurma perspektifinden bakıldığında, Türklerin yaklaşık bin yıldır Anadolu’da devlet kurma kapasitesine sahip olduğu görülür. Yıkılan devletlerin yerine yenilerinin inşa edilmesi, tarihsel-toplumsal süreklilik açısından istikrarlı bir yapı üretildiğini gösterir. Bu bin yıllık

süreçte, devletlerin yıkılmasına, savaşlara ve isyanlara rağmen toplumsal yapının kurumlar aracılığıyla sürdürdüğü düzen, uyum ve bütünlük hali devam ettirilmiştir. Toplumsal ve siyasi bir sistem olarak bir aradalığı, sürekliliği ve yeniden inşayı mümkün kılan temel dinamikleri incelediğimizde, Türkiye'nin toplumsal yapısının merkezinde yer alan iki öge öne çıkar: Türk kültürü ve İslamiyet. Bu iki temel unsur, bin yıllık tarihsel süreç boyunca doğrudan ya da dolaylı olarak devlet yapısını, ekonomik ilişkileri, kültürel formları ve gündelik yaşam pratiklerini biçimlendirmiştir. Bir çatı kurum olarak devlet de Türk kültürünü ve İslam'ı kendi işleyişine, devlet aklına (hikmet-i hükümet) yedirmiş, zamanla tüm bu öğeler dengeli, uyumlu ve çatışmalar, savaşlar ve isyanlar gibi parçalayıcı, dağıtıcı unsurlar karşısında istikrarlı devamlılığı sağlayan bir çimento işlevi görmüştür (Durdur 2024: 18-19). Toplumsal yapının analiz biçimini takip ettiğimizde Türk toplumsal yapısında egemenlik ilişkileri açısından karşımıza savaşçılık özellikleri ön plana çıkan bir Türk kültürelliği ve bu kültürelliğin ürettiği karizmatik asker tipi lider çıkar. Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrası dinin tüm kurumsal ve kültürelliğe sirayet ettiği ve tüm toplumun gündelik yaşamın ara sokaklarından, üretime, devletin işleyiş ve yönetim tarzına kadar belirleyici olduğu söylenebilir. Toplumsal yapıdaki kurumsal işleyişte devlet etrafında ve merkezinde olmak üzere tüm toplum kontrol altında tutulabilmiş, güç ilişkileri de uzun vadede kültürelleşmiştir. Devletin yani egemenliğin merkezinden çevreye doğru akan bir yapı kurulmuştur. Devlet, kendisini toplumun üzerinde, dokunulmaz bir kurum olarak inşa etmiş ve bu inşa ile meşruluğunu topluma kabul ettirebilmiştir.

Türk Devlet Anlayışı ve Siyasi Kültür

Türk tarihinin ne kadar geriye gittiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Türk adı 542 yılında tarih sahnesinde yer alan, 552'de bağımsızlığını ilan eden Gök Türk (Kök-Türk) devleti ile resmi kimlik kazanmıştır (Taşağıl 2017: 43). Bir devletin kurulması için belli bir kültürel birlik, toplumsal birlik, kendine özgü konuşulan ortak dil, belirli bir toprak parçası olması gerekliliği gibi temel noktaları da düşündüğümüzde kendisine Türk diyenlerin tarihinin çok daha eskiye dayandığı sosyolojik bir gerçektir. İslam öncesi Türk tarihi söz konusu olduğunda Türklerin coğrafyaları sadece Orta Asya ile de sınırlı değildir. Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinden Macaristan ovalarına kadar uzanan geniş bir sahada Türk varlığı vardır. Türk toplumu yaşadığı geniş coğrafyada yaşamaya uygun buldukları alanda göçebe bir hayat sürmüş, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri kitleler halinde terk ederek başka alanlara gitmişlerdir. Türkler diğer yandan karakteristik açıdan sosyal yapılarını aileden başlayarak, boy, bodun şeklinde düzenlemişlerdir. Türklerin örgütlenmelerinin temel mantığı savunma, barınma ve yiyecek elde

etmeye dayanarak düzenlenmiş, aileden başlayan temel yapı zamanla uruglar (küçük kabileler) urugların birleşmesiyle boylar, boyların birleşmesiyle de il yani devlet ortaya çıkmıştır (Taşağıl 2017: 36-38). Orta Asya Türk devleti incelendiğinde egemenlik ilişkileri yani hükümlanlık telakkisi tanrısal işaretler gösterir. Gök Tanrı’ya ve onun kut ve ülüg’ü (kısmet) ile donatılan kişi olarak lider işbaşına gelmekte idi (Kafesoğlu 1999: 248-249; İnalçık 2013: 34; Neumann ve Wigen 2023: 108). Orta Asya Türk devlet geleneği incelendiğinde, egemenlik ilişkilerinin — yani hükümlanlık anlayışının — tanrısal nitelikler taşıdığı görülür. Liderin iktidara gelişi, Gök Tanrı’nın iradesiyle ve onun verdiği kut (egemenlik meşruiyeti) ile ülüg (kısmet, talih) aracılığıyla gerçekleşirdi (Kafesoğlu 1999: 248-249; İnalçık 2013: 34; Neumann ve Wigen 2023: 108).

Orta Asya Türk toplumlarında hükümlanlık, sıklıkla “karizmatik otorite” (Weberyen anlamda) olarak tanımlansa da devlet başkanı insanüstü bir varlık olarak görülmezdi. Hakan, devletin tek temsilcisi ve meşru sahibi olarak kabul edilse de halk onun bir insan olduğunu bilir ve bunu kabullenirdi. Türk hakanının üstünlüğü Tanrı’nın onu insanoğlunu yönetmesi için vazifelendirmesinde yatar (Kafesoğlu 1999: 256; Ögel 2022: 131). Dolayısıyla Türk devletlerinde devlet adamı, kendisi kutsal olmamakla birlikte, dokunulmaz özellikleri nedeniyle devletle bütünleşmiş, devletin devamlılığını sağlamakla görevli, asker kökenli, karizmatik bir tiptir. Orta Asya Türk geleneğinde devlet varoluşsal bir kavramdır, yani devlet varsa Türk vardır. Evren tasavvurunda devlet merkezdedir (Güner 2023: 55). Devlet de tanrısal özellikleri ile var olur. Taneri’nin (1997: 90) ifade ettiği üzere, “en yukarıda tanrı ve gök, en aşağıda da “Yağız-Yer” vardı. Bu ikisi arasında “Kişi Oğlu”, yani insanoğlu bulunuyordu. İnsanoğlu’nun üzerinde de “Türk Kağanı” oturuyordu. Bu inanca göre Türklerin Kağanı, “Bütün insanlığın da kutsal hakanı” olmuş oluyordu”. Devletin ve liderin bu denli kutsandığı ilke ve değerler Göktürk Devletinden başlayarak, ilk Türk devletleri, daha sonraları Selçuklu, Osmanlı İmparatorlukları’nda da pek çok özelliği ile sürmüştür. Türk siyasi tarihinin belki de en önemli kırılma anlarından birisi olan Cumhuriyet’in ilanı, modern Batı tipi yenilenmeye rağmen Türk devlet geleneği ve devlet başkanının merkeziliği devam etme özelliğini sürdürmektedir. Böylesi bir devamlılık kuşkusuz siyasal kültür ile bağlantılıdır. Siyasal kültür; siyasal sisteme uyum gösterme ile ilgili bir kavramdır. Siyasal kültür, bir sistemde (modern veya geleneksel) tebaa ya da yurttaşların siyasal sisteme yönelik tutumları, sistemi meşru görüp görmemeleri, hangi gerekçelerle siyasal sistemin egemenlik ilişkilerine rıza gösterdiklerini ifade etmede kullanılır (Almond ve Verba 1972). Siyasal kültür, kavramın kullanım tarzı göz önünde bulundurulursa kolay değişmeyen hem tarihsel hem de kültürel bir arka planı olan kolektif bellek ve belki de

kolektif bilinç türlerinden birisidir. Siyasal kültür açısından önemli olan şey o toplumun üyelerinin siyasal sistemin tarzı ya da modeli ne olursa olsun siyasal işleyişe dair bakış açılarıdır. Siyasal sürecin işleyişini kolaylaştıran, egemenlik ilişkilerini bozmadan sürdüren bir kavram olarak siyasal kültür, meşruluğun sürdürülmesinde de kritiktir (Durdu 2021: 200-201). Sonuç olarak, Türkiye’de devlet aklı ve işleyişini doğru anlamak ve açıklayabilmek, sonrasında ise yorumlayabilmek için geçmişten günümüze gelen yapısal özellikleri göz önünde bulundurmak gerekir. Devlet aklı, modern dünyanın kavram setlerinden birisi olmakla birlikte, arka planı devlet kurumuna gider. Türk devlet aklı ve işleyişi de benzer bir biçimde kendi mitolojisinden, töre ve geleneğinden süzülerek, belirli değişim ve dönüşümler geçirerek de olsa sürmektedir.

Türk Devlet Aklı’nın Kuruluşu: Orhun Yazıtları

Türk adının geçtiği ilk Türkçe metin olan Orhun Yazıtları Göktürk Devleti devrinden kalmadır. Göktürkler de Hun’lara kadar giden bir geleneğin uzantısıdır. MS. 552 yılında Bumin Kağan tarafından kurulan bu devletin bir kısmı 630 yılında Çin hakimiyetine geçti. Ancak 680-682 yıllarında devlet yeniden kuruldu. Orhun Yazıtları da devletin yeniden kurulması sonrasında kabul eder. İlk olarak Kültigin Yazıtı 732’de, Bilge Kağan Yazıtı 735’te ve Tonyukuk ise 720-725 yıllarında dikilmiştir (Ergin 1999: XVI). İlk yazıt olan Kültigin, yazarı da olan Bilge Kağan tarafından Köktürk tarihini ve kardeşi Kül Tigin’in kahramanlıklarını söylev üslubu ile anlatır. Yazıtta devletin kuruluş, büyüme ve sonra da Çin etkisine girmesi anlatılır. Kişisel tecrübelerini de aktaran Bilge Kağan Türk milletini de uyarır. Ayrıca yazıt Türk milletinin bazı huy, karakter ve davranış özelliklerini de yansıtır (Akar 2022: 17-18). Göktürk Devleti ve Orhun Yazıtları Türk devlet aklının soyağacını takip edebilmek açısından önemlidir. Taşağıl’a göre (2017: 28) Göktürk Devleti, Türk devlet tarihi açısından model olma özelliği gösterir. Göktürkler hem Türk adını devletin adında ifade etmesi, ayrıca örgütlenme, sosyal sistem açısından da örnek teşkil etmektedirler. Devletin lideri olan Kağan, Tanrı gibi gökte doğduğunu ve hükümlerinin ilahi bir buyruk olduğunu söyleyen, kut’u elinde tutan bir kişi idi (Golden 2015: 78). Göktürkler bütün Türk devletlerinin bir özeti gibidir ki bu nedenlerle Türk devlet aklının ana görünümünü Göktürk döneminin resmî belgesi olarak görülebilecek üç yazıtta bulabiliriz.

Türk devlet aklının temelinde, daha önce de belirtildiği üzere, devletin merkezî yapısı ile yüce ve kutsal bir kurum olarak kabul edilmesi yatmaktadır. Devletin kutsallığı düşüncesi, Tanrı’nın iradesiyle görevlendirildiğine inanılan liderin —yani kağanın— sorgulanmamasını beraberinde getirir. Bu lider, liyakatli, halkını koruyup gözeten ve onları zenginleştiren bir hami

olarak tasvir edilir. Bu anlayış, Orhun Yazıtları’nda da açıkça görülmektedir. Kültigin Yazıtı şu ifadelerle başlar: “(Ben) Tanrı gibi, Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan(ım). Bu zamanda (tahta) geçtim” (Akar 2022: 81). Bilge Kağan Yazıtı’nda ise liderliğin tanrısal meşruiyeti şöyle vurgulanır: “...İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan (tahta) geçmiş. (Tahta) geçerek Türk halkının ülkesine ve yasalarına sahip çıkmışlar, (onları) düzenleyivermişler” (Akar 2024: 90). Bu ifadeler, Türk liderlik anlayışında Tanrı tarafından yetkilendirilmenin, sadece siyasal bir otorite değil aynı zamanda kutsal bir görev olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Türk devlet geleneğinin Orta Asya’lı kökleri devlet ve liderin kutsal bir birleşimine dayanır. Söz konusu birlik, devamlılığın, bekanın ve egemenliğin de garantörüdür. Yazıtlarda göze çarpan önemli bir yön de bu birliğin olmaması, liderin sözünün dinlenmemesi durumunun ortaya çıkaracağı risklere vurgudur. “O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken topraklarına yerleşir (oradan başka yere) kervanlar gönderirsen, herhangi bir derdin olmaz... seni beslemiş kağanın sözünü dinlemeyerek her yere gittin (ve) oralarda tamamen mahvoldun, tükendin” (Akar 2022: 84-85). Yazıtların ortak kaygısı bekadır. Devletin bekası demek halkın devamlılığı demektir. Tüm bu devamlılığın olmazsa olmazı da liderin vasıfları, kut sahibi olması yani liyakatidir. Lideri takip etmemek, sözü dışına çıkmak yok olmak demektir ki devlet aklının ana ilkesi burada yatar. Üç yazıtın ana fikrine göre devletin olmadığı durum bir yerde ‘doğal durum’dur ve kaos halidir. Kaos halinin, düzensizliğin beka kaygısını beslediği, devletin tüm bu düzensizlik durumunu sonlandıran yegâne kurum olduğu söylenebilir. Bu kaygılar tehdit, teyakkuz ve güvenlik siyasetini beslemiş, devlet de bu yüzden düzeni koruma ve tehditleri yok etme misyonunu üstlenmiştir (Çetin 2024: 88-89). Tehditler incelendiğinde ikili bir ayrım görülür: dış tehditler ve iç tehditler olmak üzere. Dış tehditlerin adresi daha çok Çin’dir. “...Çinlilerin sözü tatlı, malı yumuşakmış. Tatlı sözle (ve) yumuşak (ipekli) malla kandırıp uzaktaki halkları böylece yaklaştırmışlar. (onlar) yakına konduktan sonra fesatlıkları o zaman düşünürlermiş... (Çin’in) tatlı sözüne ve yumuşak (ipek) malına aldanıp (ey) Türk halkı, çokça öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin!” (Akar 2022: 83). Kültigin metninden alınan ifadeler devlet başkanının halkına net bir mesajdır. Mesaj aynı zamanda gelecek kuşaklara da öğüt niteliğinde olduğu için siyasal kültürün lider ve onun kuvvetli öngörülerine güvenmeyi olmazsa olmaz göstermekte, aksi takdirde yok oluşun kaçınılmazlığını vurgulamaktadır. Yazıtların iç tehdit kısmı devlet aklının günümüze kadar gelen yapısal özelliğini gösterir. Türk Türk’e tehdittir şeklinde ifade edebileceğimiz durum aslında bir olma, birlik olmanın önemine vurgudur. Türk halkı kendine has töre, gelenek, görenekten çıkarsa, özü olan değerleri unutursa, başka milletlerin ve dış tehditlerin kolay fark edilmeyen taktiklerine karşı uyanık olmaz ise birbirine düşman olur. Yazıtlarda bu durum şöyle

geçer: "...Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu. Bir yılda dört defa savaştım... Biz az idik, kötü durumda idik. Oğuz... düşman... Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır" (Ergin 1999: 47-49). İç savaş ya da iç çatışmalar Orta Asya Türk devletlerinin sıklıkla karşılaştığı krizlere, devleti yıkan etkilere sahip olduğu için devlet aklının izleğinde önemli yer tutmuş, dış tehditte belki daha da fazla önemsenmiştir.

Türk devlet aklında liderlik hem ilahi meşruiyet hem de hukuki sınırlarla tanımlanmış bir konumdur. Hakan, Tanrı tarafından kut verilmiş bir yönetici olarak meşruiyet kazanır; ancak bu durum onun sınırsız bir otoriteye sahip olduğu anlamına gelmez. Türk siyasal düşüncesinde töre, hükümdarın iradesini denetleyen ve yöneten bir üst normdur. Lider, insan topluluğunu idare etmekle görevli bir "kul" olarak değerlendirilir; dolayısıyla kutsal değildir ve halkın düzeni ile devletin bekası karşısında sorumluluk taşır. Hakan halkına bakar, eğitir, açları doyurur, çıplığı giydirir, zenginleştirir, kalkındırır, onarır, halkın ve nüfusun çoğalması için gerekli tedbirleri alır (Ögel 2022). Orhun yazıtlarında "kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı donattım, yoksul halkı zenginleştirdim" (Akar 2024: 101), "...sarı altınlarını, ak gümüşlerini, kenarları işlenmiş ipek kumaşlarını, kokulu ipliklerini, cins atlarını, aygırlarını, kara samurlarını (ve) mavi sincaplarını Türk halkım için kazanıverdim, hazır duruma getirdim. (Onları) sıkıntılardan kurtardım" (Akar 2024: 87) ifadeleri liderin halk için önemini, lider açısından da halkın görünümünü işaret eder. Elbette liderin tüm bu işleri yaparken temel bir beklentisi vardır: halkın sadakat ile onu benimsemesi, sözünden, öğütlerinden çıkmaması. Aksi takdirde benliğin kaybı, ölüm, yok oluş, dağılıp beraberinde gelecektir.

Devlet aklının Orta Asya Türk geleneğindeki bir diğer görünümü de devlet adamı kavramı ile ilgilidir. Devlet adamı devletin maddi çıkarlarını serinkanlılıkla ve aklen soruşturması gereken, her türlü hissi katkıdan kurtarmaya çabalamakla yükümlü, nefesine hâkim olmasını bilen, tutku ve şahsi eğilim ile nefretlerini bastırıp kendini, devletin refahı şeklindeki gayrişahsi ödeve vermesi gerekli bir insandır (Meinecke 2021: 32). Devlet aklı, devlet adamına şunu söyler; devletin varlığını ve gücünü korumak için ne gerekiyor ise yap. Devlet adamının bu bağlamda tek bir ilkesi vardır ki o da devletin bekası ve çıkarıdır (Çetin 2023: XXIV). Yazıtlarda özellikle Bilge Tonyukuk'ta devlet adamına dair önemli bilgiler bulunur. "...Tanrı akıl verdiği için (ben) kendim (onu) kağan yaptım" (Akar 2020: 92), "Türk kağanını (ve) Türk halkını Ötüken topraklarına bizzat ben Bilge Tonyukuk (getirdim)" (Akar 2020: 97). Yazıtta devlet adamının lider için önemi, halkı yönlendirmedeki kritik rolü ifade ediliyor. Ayrıca devlet

adamının bakışıyla halkın doğru kararlar alabilmesi de pek mümkün değildir. Çünkü halk bilgisizdir, aldanmaya, aldatılmaya yatkındır. “...Türk halkı vazgeç! dikbaşı olduğun için (seni) beslemiş (olan) bilge kağanın ile bağımsız (ve) gelişmiş ülkene (karşı) kendin yanılıp nifak soktun. Silahlı (düşman) nereden gelip (seni) sürüp (nasıl) uzaklaştırdı? Kutsal ötüken Dağları (nda yaşayan) halk(ken), (oradan) gittin... kanın su gibi aktı, kemiğin dağ gibi yığıldı; bey olacak erkek çocuğunu köle yaptın, hanım olacak kız çocuğunu cariye yaptın. Bilgisizliğinden dolayı, hatalarından dolayı, amcam kağan vefat etti” (Akar 2024: 99). Devlet aklının anahtar öğelerinden olan devlet adamı lidere rehberlik etmekle kalmayıp devleti koruyan, gözeten, aynı zamanda halk için de en iyisini bilendir. Liderin ve ona yakın konumda olan devlet adamının en önemli niteliklerinden birisi de bilgili ve akıl sahibi olmasıdır. Yazıtlarda liderin uyarıları, öngörülerini, çevreye hakimiyeti açıktır. Ayrıca liderin veziri yani devlet adamı ile birlikte düşünüp, eylemlerini ona göre düzenlediğini pek çok kez görmek mümkündür. Nitekim Türk yöneticilerinin birçoğunun unvanının “bilge” olması (Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk...) bu yüzdendir. Göktürk yazıtlarında bilgelik ile alplık, Tanrı'nın verdiği devlet ile ikbalin, ancak sürekliliğine yardım ederdi. Yoksa Tanrı, yeteneksiz bir kişi veya hakandan, yardım veya inayet desteğini çekerdi (Ögel 2022). Türkler, büyü ve mitle değil, bilgi ve akılla bozkıra hâkim olmuşlardır. Göktürk Devleti Kağanlarının kendileri Bilge (Bilge Kağan), danışmanları da Bilge (Bilge Tonyukuk)dir.

Yazıtların ve ilk Türk devletlerinin inşa ettiği akıl; devletin çizdiği sınırların dışına çıkmanın büyük bir bedeli olduğunu ifade eder. Bu akla göre halka düşen davranış devlete sonsuz bağlılık, lidere itaattir. Yok olma, özünü kaybetme, gelecek kuşakların kaybı gibi korkular ile halkın devletin tüm faaliyetlerine hak vermesi, devleti meşru görmesi sağlanmak istenmiştir. Ayrıca Türk devlet akıllı bir taraftan da bir mesaj verir: Halka güvenme. Devletin yönetim tabakası, lider ile birlikte bu fikirden ve ilkedden hareket ederek kendi davranış kodlarını meşrulaştırır.

Osmanlı Dünyasında Devlet Aklı: Koçi Bey Risalesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı, toplumsal, siyasal gelişimi hem Türk tarihinin gelişim çizgisi ile bağlantılıdır hem de altı asır boyunca üzerinde yer aldığı topraklarda bıraktığı etkilerle birlikte düşünülmelidir. Osmanlı tarih geleneği, Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman'ı 1220'lerden itibaren Moğolların ortaya çıkışı sonucu Anadolu'ya gelen Türkmen kitlelerine bağlar. Tarih geleneği büyük oranda Osmanlıları 24 Oğuz boyundan birisi olan Kayı boyuna mensup olduklarını yazar (Emecen 2015: 20-22). Tarihsel kayıtlar Osman Gazi'yi Kastamonu emirinin buyruğu altında, sınırlarda savaşan yarı-göçer bir Türkmen başbuğu olarak

gösterir (İnalcık 2010: 61). Anadolu coğrafyasındaki tüm diğer Türk beylikleri gibi Osmanlı Beyliği de patrimonyaldır. Böylesi yapılarda ülke ve reaya hanedan kurucusunun atadan mirası, mülküdür. Bu nedenlerle beylikler kurucularının adını almıştır (İnalcık 2013: 48). Devlet geleneği açısından bakıldığında Osmanlıların hem Orta Asya Türk devlet geleneğinden kopmadığı hem de İslamiyet'in kabulü sonrasının da etkileri ile dengelenmiş bir yapı inşa ettiği görülmektedir. İslam dini ulaştığı tüm coğrafyalarda ve toplumlarda önemli etkiler bıraktı. Egemenlik ilişkileri de etki ettiği mühim bir alan oldu. Nitekim İslam'ın evrensellik temelli öğretisi tüm inananları tek bir çatı altında toplamak amacıyla işlemekte idi. İslam'da liderin otoritesinin kaynağı halk ya da öncü kişi ya da kişiler (selef) değildi. İktidar sadece Tanrı'nındı. Tanrı'nın seçtiği ya da görevlendirdiği hükümdar da doğal olarak gücünü, meşruluğunu ondan almakta idi. Böylesi güçlü bir öğreti ve gelenek uyarınca hükümdara itaat de tebaa ya da halk için olmazsa olmazdı. İtaatsizlik dünyevi olarak suç, uhrevi olarak da günahı. Pratikte hükümdar Tanrı adına tüm işleyişi düzenler, başka bir kurula, kuruma ihtiyaç duyulmazdı. Eğer hükümdar İslam kurallarını bozmadan, şeriatı ihlal etmeden yönetir ise hükümleri de kesindi. İslam devletinin karizmatik lideri konumunda olan Hz. Muhammed'in ölümü sonrası yöneticinin kim olacağı, nasıl bir yol, yöntem takip edileceği konusu belirsizlik taşımıştır. Hz. Muhammed'in sağlığında herhangi bir kişiyi işaret etmemesi, ya da bir model önermemesinin ortaya çıkardığı sorun halifelik kavramı ile çözülmüş, halifelerden Ebubekir'in ölümünden sonra kendi yerine Ömer'i tavsiye etmesi veliahtlık geleneğini başlatmıştır. İslam'ın siyasi işleyişindeki değişim ve dönüşümler Emevi iktidarı (661-750) döneminde de devam etmiş, yöneticiler halife yerine emir ünvanını kullanmış, dini devletin kontrolü altına alan, dini siyasi amaçlar yolunda kullanan bir tarza evirmiştir. Emevilerle başlayan yeni dönem, İslam'daki patrimonial iktidar anlayışını da başlatmıştır. Dolayısıyla artık devlet hanedanın malı haline gelmiş, devlet çıkarları Emevi ailesinin çıkarları haline gelmiştir (Eroğlu 2021: 84-93).

Türklerin 9 ve 10. yüzyıldan itibaren İslamiyet'e geçişinin hızlanması, dönemin Türk kökenli devlet yapılarında da etkilerini göstermeye başlamış, ancak İslam öncesi dönemin gelenek ve kültürleri de tam olarak terk edilmemiştir. 960 yılında 200.000 çadırlık Türk topluluğunun İslamiyet'e geçtiği iddia edilmektedir. Bu yüzyılda Orta Asya'nın batısındaki Türklerin İslamlaşması açısından dönüm noktasıdır (Golden 2015: 116). Selçuklular ve Osmanlılar da benzer yapısal özellikler göstermesi nedeni ile kayda değerdir. Egemenlik ilişkileri açısından Osmanlı padişahları, Türk ve İslam hükümdarlarında genel olarak görüldüğü üzere kendilerinden üstün tanıdıkları tek kuvvet şeriat olan bir anlayıştadırlar. Padişah tüm yapıp-ettiklerini, icraatlarını, kanun ve yönetmeliklerini şer'i hükümlere uygun ve bu yasalarla

ters düşmeyecek şekilde düzenlemek zorunda idi. Bu özellikleri ile İslamiyet sonrasında Türk-İslam devletleri hukuken teokratik ilkeye göre kurulmuştur. Şeriat, ana kanundur ancak Türk devlet geleneği tamamen Arap tarzı bir hukuk da geliştirmemiştir. Türk düşüncesi yer ve zaman şartlarına göre işleyen, İslam öncesi Türk egemenlik ilkelerinden beslenen, lidere ve adalete bağlı, tanrı hukuk yapısı anlayışından çok, insan hukuk yapısı geliştirmiştir. Osmanlı padişahları yetkileri hanedanlarının haklarına dayandırmakla birlikte Müslüman olduklarından ve Müslüman bir tebaanın imamı olmalarından dolayı haklar dini bir renk almıştır (Taneri 1997: 115-118). Osmanlı’nın “kimliği” açısından İslam çok önemli olmakla birlikte devletin tüm yapılarını açıklamakta kullanmak da doğru değildir. Çünkü imparatorlukta din, bir dünya görüşüydü; aktörlerin inandığı, yorumladığı, hayatlarını ona göre yaşadığı bir fikirler, kurumlar, pratikler kümesiydi. Böylesi stratejik karakteri nedeniyle İslam, devletin dini olmakla birlikte devletin mantığına tabiydi. Din, devletin bir kurumu işlevini görüyordu ve uygulayıcıları da yalnızca devlet memurları olarak ortaya çıkıyordu. Neticede İslam hem imparatorluğun yönetimini kolaylaştıran hem de insanların devletle bütünleşmesini sağlayan bir mekanizma idi (Barkey 2011: 143-147). Devlet geleneğinin çoklu kökleri ve işleyişi Osmanlı’da devlet aklının işleyişini de düzenlemiştir. Orta Asya Türk devlet geleneğinde gördüğümüz lidere bağlılık, itaat, soya dayalılık gibi ilkeler takip edilmiş, İslam’ın etkisi ile devletin zihniyetinde, kurumsal işleyişinde şer’i hükümler de bağlayıcı hale gelmiştir. Osmanlı sisteminin işleyişi değişmezlik üzerine kurulan, devlet-ordu-toprak sisteminin birbirine hassas dengelerle bağlı olduğu, geleneksel tarımcı ve fetihçi bir yapıya dayanır. Osmanlı devlet aklı (hikmet’i- hükümet) da takip edilen geleneğin kusursuzluğuna, ebed-müddetliğine inanır. Ancak Batı Avrupa’da başlayan ve gelişen yeni bir sistem -kapitalizm- ve onun genel olarak ifadelendirilişi olan modernlik oyununun kurallarını değiştirmiştir. İşleyişte sorunlarla karşılaşan devlet ve devlet adamları, devlet aklını işleterek devleti koruma, devam ettirme, yeniden güçlendirme yollarını aramışlardır. İmparatorluğun son iki asrı kabaca devletin bekası kaygısıyla işleyen bir devlet aklının etkisindedir.

Bu çalışmada ele alacağımız Koçi Bey Risalesi de devlet aklının sistemdeki işlemeyen yönlerini anlatan, devletin başkanını, tek egemenini, padişahı uyaran, tavsiyeler veren bir eser olması açısından önemlidir. Risale 17. yüzyıl Osmanlı’nın durumunu ve işleyişini anlatır. İlk risale IV. Murat’a 1631 yılında, daha sonra Sultan İbrahim döneminde de ikinci bir risale yine Koçi Bey tarafından padişaha sunulmuştur. Risale devlet aklının Osmanlı toplumsal, politik bağlamının bir uzantısı, İslam ve devlet birleşiminin inşa ettiği gelenek hattını takip eder. Koçi Bey öncelikle dinin Osmanlı açısından önemini, devlet aklına işleyişini vurgular:

“...memleketin ve milletin düzenine yol açan, din ve devlet kaidelerinin dayanıklılığının sebebi, Muhammed şeriatının sağlam ipine bağlanmaktır. Daha sonra da alemlerin Rabbinin bir emaneti olan reaya ve berayanın halleriyle meşgul oluna... her sınıfın iyiliği çok olanlarına saygı gösterile ve kötülük edenlere hakaretler edile...” (Koçi Bey 2020: 25-26). Koçi Bey, dine, padişaha ve padişahın reayaya karşı sorumluluklarına vurgu yapar. Böylece devlet aklının Osmanlı bakışından zihniyeti sergilenir. Kılavuz şeriat, Osmanlı padişahlarının kurduğu gelenek ve tebaanın korunup gözetilmesidir. Koçi Bey, devlet aklının devlet adamına verdiği görev ile hareket ederek devletin en tepesindeki mutlak egemene tavsiyelerde bulunarak geleneğin bozulan yönlerini, bozulmaya dair somut örneklerle anlatır. Daha sonra ise çözüm önerilerini yine Osmanlı devlet aklının geleneğine uygun bir biçimde sıralar. Bozulmaya dair tespitlerinden birisi ulemanın durumudur; “...ulemanın en bilgilisi, en faziletlisi, en dindarı, din emirlerine en çok uyanı, en yaşlısı, en iyisi, şeyhülislam ve müftülenam olurdu... evvelce şeyhülislam olan kimseler olgunluk ve fazilet kaynağı olmalarının dışında çekinmeksizin gerçeği söyleyen kimseler olup, alemin sığınağı padişah hazretlerine de her zaman güzel nasihatler etmekten geri kalmazlardı. Din ve devlet düzeni için çalışırlar, insanların ahvali ile ilgilenirlerdi” (Koçi Bey 2020: 45-46). Koçi Bey’e göre işleyen bu düzen 1594 yılından itibaren bozulmuş, şeyhülislam yersiz olarak birkaç kez azlolunmuş, giderek her işe hatır karışmış, hak sahibi olmayanlar makamlar elde etmiş, ehliyetsiz kişilere rüşvet verilir olmuştur. Ulemanın kadri de bilinmez hale geldiği için halk nazarında itibarı da kalmamıştır (Koçi Bey 2020: 48-49). Risalenin ifade ettiği üzere Osmanlı geleneği ile birlikte liyakate dayanan işleyiş de bozulmuştur. Söz konusu bozulmanın devlete ve devlet yönetimine olumsuz yansımalarına dair endişeler zamanla devleti koruma refleksine dönüşen bir devlet aklı işleyişini de başlatmıştır. Çetin (2024: 353) de Koçi Bey Risalesi sonrasına karşılık gelen dört asrın devlet aklı tarafından temel amacının devlet nasıl kurtulur ilkesi olduğunu belirtir. Bu dört asır boyunca devleti niçin kurtaralım sorusu sorulmamakla birlikte biçim/forma dair sorular sorulmuş, binlerce cevap ve çözüm önerileri hatta kavgaları verilmiştir.

Koçi Bey, devlet adamı kimliği ile devlet aklının tecrübesi ve geleneği içerisinden padişaha temel meseleleri açıklarken Osmanlı sisteminin temelinde çok önemli yer tutan toprak sisteminin bozulmasına da işaret eder. Risaleye göre “...Özdemiroğlu Osman Paşa, bazı yabancılara yiğitliklerinin görülmesiyle üçer bin akçe başlangıç (tımar hakkı verilmesi) emri verdi ve bu yol ile yabancılar fırsat buldu. Osman Paşa iyilerine vermişken ondan sonra gelenler, kar budur diye iyi kötü demeden, münasebeti olmayan, aslında ve cinsinde dirlik sahipliğine (hakkı) olmayan şehir oğlanı ve reaya kısmından bir alay mayası bozuk kişiye, bir

şeye yaramayan o tür kişilere başlangıç (tımar hakkı) emirlerini hak etmedikleri halde” (Koçi Bey 2020: 51) verildiğini, bu değişim ve dönüşümlerin askerlik sistemini de olumsuz etkilediğini ifade eder. Risalede Koçi Bey devletten ulufe alanların bir listesini verir. 92.206 kişilik bu listeyi verdikten sonra da bu kadar kişiye verilen maaşın çok olduğunu, hazinenin bunu karşılayamayacağını, hak etmeyenlerin (beş, altı bin kişi olduğu ifade ediliyor) başka kişilerin isimleri üzerinden ulufe aldıklarını belirtir. Koçi Bey padişaha söz konusu duruma dair bir denetim, düzen, takip olmadığını da belirtmektedir (Koçi Bey 2020: 56-57). Devlet adamının devlet aklı ile özdeşleşmiş en önde gelenlerinden olan Koçi Bey aynı zamanda yeniçeri ocağına dair gözlemlerini de ifade etmiştir. Risaleye göre ocağa yabancı girmesi 1503 tarihinden itibaren olmuştur. Risaleye göre milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tat, Kürt, ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yolkesen, yankesici gibi pek çok kimse Yeniçeri olarak alınmış, usul ve erkan bozulmuş, kanun ve kaide kalkmıştır (Koçi Bey 2020: 58-60). Türk devlet aklının Osmanlı dönemindeki en dikkat çekici metinlerinden biri olan Koçi Bey Risalesi, bir devlet adamının bakış açısından kaleme alınmış olup devletin bekası, düzeni, nizamı ve işleyişini merkeze alır. Bu eser, aynı zamanda Osmanlı’nın son dönemlerinde de sürececek olan “devleti kurtarma” ve “yeniden ihya etme” düşüncesinin başlangıç noktalarından birini oluşturmuştur.

Koçi Bey Risalesine yönelik devlet aklı açısından değinilmesi gereken bir nokta da tehdit algısıdır. Devlet aklı kavramı devletin liderinde ve devlet adamında her an teyakkuzda olmanın önemini, tehditlerin yeri, yönü ve kaynağına dair alınması gerekli tedbirleri gösterir. Koçi Bey Risalesinde “...insanoğlu kahr ile zaptolunur; yumuşaklıkla olmaz. Geçmişteki büyük sultanlar altı bölük halkını yeniçeri ocağı ile, yeniçeri taifesini altı bölük halkı ile, bu iki taifeyi de zaimler (zeamet sahipleri) ve tımar erbabı kullarıyla zapt ederlerdi. Şimdi tımar ehli tamamen yok oldu. Kulluk onlarla (yeniçeri ve sipahilerle) sınırlı kaldı, her biri birer dev oldu... Askerin çokluğu fayda vermez; az ve öz, itaatli ve terbiyeli (olması) gerekir” (Koçi Bey 2020: 67). İfadelerden de görüldüğü üzere padişaha devletin düzeni, nizamı açısından tehdit unsuru haline gelmeye başlayan Yeniçeri ocağı gösterilmektedir. Nitekim ocağın risale yazıldıktan yaklaşık iki asır sonra kaldırılması Koçi Bey’in gelmekte olan iç tehdit riskini göstermesi ile dikkate değerdir. Risalede Koçi Bey padişahı Türk devlet aklının hem Orta Asyalı köklerini hem de İslamiyet sonrası dönemin felsefesini yansıtan ifadelerle anlatır. “Padişahımız ki yeryüzünün halifesi, din ve devletin sığınağıdır, alemi süsleyen mübarek görüşlerini hiç vakit geçirmeden adalet ve doğruluk tarafına çevirirse, kendisinden yardım dilenilen Allah’ın fazlı ile dünyanın yedi ikliminin kılıcına boyun eğdireceği, memleketlerinin etrafının tamamen

güvenilir olacağı şüphesizdir” (Koçi Bey 2020: 76). İslam etkisinin devlet aklı üzerindeki vurgusu daha fazla ön planda olmakla birlikte kadim Türk devlet aklı izleri de risalede okunmaktadır. Sonuç olarak risale; padişaha toplumsal kontrolü sağlamanın tarifini, padişahın siyasal iktidara yeniden nasıl ve hangi araçlarla ulaşabileceğini, devletin Kanuni devri ile birlikte içten içe çürümeye başladığını ve devleti kuşatan bozulmaların ve hastalıkların nasıl teşhis edilip, tedavi edilebileceğini anlatır. Koçi Bey, mülki ve askeri teşkilatın nasıl bozulduğunu, devlet bürokrasisinde rüşvet ve haksız kazancın nasıl yaygınlaştığını, memuriyetlerin rüşvetle satın alındığını, saray erbabının memleketi zorbalıkla yönettiğini, devlete karşı isyan eden eşkıyanın halkı canından nasıl bezdirdiğini anlatır. Koçi Bey, risalede bozulmaların temel nedenlerinin otorite eksikliği, başıboşluk olduğunu söyleyerek çözümün tek yolunun da güçlü ordu kurulması olduğunu yazar. Koçi Bey devlet nasıl kurtulur sorusunun Osmanlı tarafından bakıldığında ilk soranı, cevabına dair arayışı da ilk cevaplayanıdır. Risaleye göre devlet aklının devlet adamına verdiği mesaja göre otoriter ve baskıcı yönetimden başka bir kurtuluş yoktur (Çetin 2024: 353-356). Görüldüğü üzere Koçi Bey risalesi, devlet aklının temel bakış açısını yansıtan yönleri ile Türk siyasal kültürünün önemli metinlerindedir. Özellikle devlet adamı ve devlet aklı birlikteliğini, devleti sahiplenmiş olmanın verdiği öncü olma durumunun karakteristiklerini göstermektedir.

Modern Türkiye’ de Devlet Aklı: Atatürk ve Nutuk

Türkiye’de devletten topluma, merkezden-çevreye doğru bir işleyiş sisteminden bahsetmek doğru olur. İlk Türk devletlerinden Osmanlıya, oradan da Cumhuriyet’e gelen miras olarak merkeziyetçilik korunan bir ilke olmuştur. Modernleşme olarak da bilinen adımlar Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde devreye girmiş, gelinen süreç yepyeni bir sistem ve devletin kurulmasını da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet ile birlikte Batı modernliğinin hâkim biçimi haline gelen ulus-devlet modeline geçiş ana hedeftir. Cumhuriyet, modern Türk siyasal yapısı açısından en devrimci karardır. Devletin temel yapısı ve işleyişi açısından yepyeni kurumlar getirmiş ya da Osmanlı son döneminde örnekleri ortaya çıkmış olan kurumları net bir biçimde çağa uydurmayı hedeflemiştir. TBMM’nin açılışı, Teşlikat-ı Esasiye Kanunu, Saltanatın Kaldırılması, Halk Fırkası’nın kurulması, Hilafetin kaldırılması, Medeni Kanun’un kabulü, 1924 Anayasası gibi pek çok alanda yapılan yenilikler ya da inkılaplar devlet yapısının modernleştirilmesi ile yakından bağlantılıdır. Bu sürecin en tepedeki yetkilisi ise Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk’tür. Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulacak olan devletle ilgili ipuçları vermeye başlamıştır (Akıncı 2023). 1923 sonrası Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet, devlet aklı ve işleyişinin Cumhuriyet ile birlikte merkezinde yer alan

kişisinin de Atatürk olduğu açıktır. Çalışmamızda Atatürk’ün Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Ankara’da toplanan ikinci kurultayında 36,5 saat süren ve altı günde okunan tarihi belgesi Nutuk metni devlet aklının ana öğelerini vermedeki önemi nedeniyle seçilmiştir. Nutuk’ta kurucu liderin, egemenin ağzından ve tanıklığından Osmanlı son dönemini, Kurtuluş savaşını, Cumhuriyet’in kuruluşunu ve 1927’ye kadarki olaylara bakışı anlatılır. O halde devlet aklının Cumhuriyet ile birlikte aldığı form için Nutuk kayda değer bir metindir diyebiliriz.

Türkiye’de özellikle 1919 yılı ve sonrasının en önemli kişisi, lideri, siyasal kültürün hâkim şahsiyeti Mustafa Kemal Atatürk’tür. Dolayısıyla devlet aklının da o zamandan itibaren merkezinde yine Atatürk olduğu açıktır. Nutuk metninde öncelikle liderlik ve kahramanlık öğeleri üzerinden devlet aklına bakarsak ilk olarak şunu görürüz; Osmanlı devletinin çöküş aşamasındaki kurtuluş çarelerine dair alternatifleri -İngiliz himayesi, Amerikan himayesi, bölgesel kurtuluş çareleri- sıraladıktan sonra Mustafa Kemal her üçünü de uygun bulmadığını belirtir. “Efendiler, ben bu kararların hiçbirisinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü ve temelsizdi... Ortada bir avuç Türk’ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!” (Atatürk 2006: 8-9). Bir lider ve öncü olarak Atatürk bunları ifade ettikten sonra; “ben milletin vicdanında ve geleceğinde hissettiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, yavaş yavaş bütün bir topluma uygulamak mecburiyetinde idim” dedi. (Atatürk 2006: 11) Atatürk’ün Nutuk’taki ifadeleri bir kahraman ve lider olarak devletin bekası, toplumun geleceği söz konusu olduğunda en iyi ve doğru kararı alabilme yetisinin kendisinde olduğunu ifade edişi devlet aklının sahiplenilişinin de göstergesidir. Parla’nın (1994: 28) da ifadesi ile tek doğru kararı baştan beri bilen ve hep onu uygulayacak kişi Atatürk’tür.

Türk devlet geleneğinin kadim izlerinden beri süregelen bir özellik de liderin tekliği, en doğruyu bilirligidir. Karizmatik otorite tiplemesine de uygun bir biçimde Atatürk de benzer ifadeler ve davranışlar sergilemiştir. 1921 yılında Kurtuluş Savaşı sırasında başkomutan ünvanını alış sürecini anlatırken tüm itirazlara rağmen kendi konumunun gerekliliğini devlet aklının da gereği olarak şöyle ifade eder: “...bütün memleketi ve memleketin bütün kaynaklarını ilgilendiren emir ve tebliğlerim için, her işin ilgili bakanından veya Bakanlar Kurulu’ndan olur ve izin almak, benim yapacağım Başkomutanlıktan beklenen yararları sağlayamazdı. Onun için kayıtsız ve şartsız emir verebilmeliydim. Bunun için de Büyük Millet

Meclisi'nin yetkisi benim kişiliğimde belirmeliydi. Bunu, başarı için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim” (Atatürk 2006: 415). Görüldüğü üzere lider, işleyişi hızlandırmak, çözümleri tek elden üretmek ve yürütmek için tek adam, tek lider olmanın zarureti anlatmış ve devamında da “...herhangi bir makama sınırsız yetkiler verilmesini sağlayacak kanunların da tarafı değilim” (Atatürk 443) diyerek durumun aslında olağanüstü hâl olduğunu göstermektedir. Burada devlet aklının hemen bir diğer unsuru da gündeme gelmiştir: olağanüstü hale karar verme yetki ve becerisi. Olağanüstü hâl egemenin kamu düzeni ve devletin bekası adına hukukun üstünlüğünü aşma yeteneğine dayanan bir kavramdır. Schmitt (2005: 19-20), olağanüstü halden bahsedebilmek için prensip olarak sınırsız yetkinin söz konusu olması, yani mevcut düzenin bütünüyle askıya alınması gereklidir der. Böylesi bir durumda hukuk geri adım atarken devletin baki kalacağı aşıkardır. Burada, devletin varlığı, hukuki normun geçerliliği karşısında tartışmasız üstünlüğünü kanıtlar. Olağanüstü halde devlet, hukuku, kendini koruma hakkına dayanarak askıya alır. Olağanüstü hâl, devlet otoritesinin özünü en net şekliyle ortaya koyar. Burada karar, hukuki normdan ayrılır ve (paradoksal olarak formüle etmek gerekirse) otorite, hukuk üretmek için haklı olmak gerekmediğini kanıtlar. Olağanüstü yetkileri alış tarihi göz önünde bulundurulursa Mustafa Kemal Atatürk, net bir biçimde artık devlet aklının ve dolayısıyla da egemenliğin merkezindedir. Çünkü olağanüstü hale karar veren egemenden başkası olamaz.

Atatürk'ün devlet aklının işletilmesi, egemeni olarak düzenleyebilmesinin en önemli göstergelerinden birisi de büyük bir tarihselliği olan, toplumun geniş kesimleri için meşruluğu içselleştirilmiş olan soya dayalı, monarşik sistemin terk edilerek yerine çağın modern devletlerinin yapısına uygun cumhuriyeti kuran irade olmasıdır. Devlet aklı kavramının devletin bekası, devamlılığı için gerekli görülen adım, uygulama ve kararları alma ile yakından ilgisinden daha önce bahsedilmişti. Bu anlamda Atatürk, 29 Ekim 1923'te Türkiye'nin tarihsel-toplumsallığına damga vuran adımı karizmatik lider, başkomutan ve egemen sıfatlarının da gücü ile atmıştır. Nutuk'ta belirttiği üzere Osmanlı bir imparatorluk olarak zaten ömrünü tamamlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı öncesindeki akşam yemek sırasında “yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz” ifadesini kullandığını, orada bulunan arkadaşların da derhal düşüncesine katıldıklarını ifade eden Atatürk, söz konusu karara ulaşabilmek için Ankara'da olan tüm arkadaşlarını davet etme gereği de duymadığını, çünkü onların da aynı kendisi gibi düşündüklerinden emin olduğunu söyler (Atatürk 2006: 543). Nutuk'ta liderin kendi dilinden dinlediğimiz ifadeler devlet aklı gereğince, liderin meşruluğunu kendisinden alışının, en iyi olanı, en doğru olanı kendisinden başka seçebilecek ve bilebilecek kimse olmadığını

göstergesidir. Egemenin en yakınında olanlar için en doğru ve doğal olan davranış ise lideri onaylamak, yolundan gitmektir.

Devlet akli açısından devletin bekası için en iyiyi ve doğruyu belirleyen lider iken, halktan da beklenen davranış lideri takip etmek, sorgulamaksızın alınan kararlara uymaktır. Atatürk, Nutuk’ta milli mücadeleye çıkışın, cumhuriyete doğru giden yolun zorluklarını anlatırken başarı için pratik yolun her safhayı vakti geldikçe uygulamak olduğunu, milletin gelişmesi ve yükselmesi yani aydınlanması için en doğru yolun bu olduğunu ifade eder (Atatürk 2006: 11). Liderin halk için en iyiyi bilmesi ve koruması davranışı olarak İslam öncesi Türk devletleri kağanlarında da görülen dil ve söylem burada da karşımıza çıkmaktadır. Halk, burada gideceği yolu tam olarak bilemeyen, aydınlanmamış ancak aydınlatılmaya muhtaç bir kitledir. Nitekim Atatürk metnin devamında şöyle der: “...İzmir’in, onun arkasından da Manisa ve Aydın’ın işgali ile yapılan saldırı ve zulümler hakkında millet daha aydınlanmamış; milli varlığa vurulan bu korkunç tabloya karşı açıktan açığa herhangi bir tepki ve şikayet gösterilmemişti... Onun için milleti uyurup harekete getirmek gerekirdi” (Atatürk 2006: 16). Nutukta yer alan ifadeler ile ilgili Parla (1994: 35-36); Atatürk kitlelerin öz bilincine ve doğru eylem yeteneğine güvenmediğini belirtir. Kitle-halk-millet, ancak önderin işleyip yönlendirebileceği bir cevhere sahiptir. Dolayısıyla halk büyütülecek bir çocuktur ifadelerini kullanarak karizmatik liderin halk ile olan ilişkisini gösterir.

Türk devlet aklının gücü ve etkinliğinde tehdit algısının önemi açıktır. İlk Türk devlet geleneğinden itibaren gözlemlenen öteki, düşman, risk algısı Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de benzer tonlar gösterir. Nutuk’ta Atatürk önce en genel tehdit ile söze başlar; “Düşman devletler, Osmanlı devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçmişler. Onu yok etmeye ve paylaşmaya karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyor. Hükümeti de aynı durumda. Farkında olmadığı halde, başsız kalmış olan millet, karanlıklar ve belirsizlikler içinde olup bitecekleri beklemekte” (Atatürk 2006: 7). Atatürk’ün söyleminde dış düşman, iç tehdit ve halkın durumu tek bir yapıda bütünleştirilirken, bu söylemin merkezine padişah ve halife oturtulur. Böylece asıl tehdidin dışarıda değil, içeride olduğu mesajı açık biçimde verilir. Nutuk’ta, 1922 yılı olaylarını aktarırken de benzer bir ton sürdürülür; zira Atatürk’e göre savaş iki cephede yürütülmektedir: biri görünürdeki cephe, diğeri ise asıl olan iç cephe. İç cephe, tüm milletin oluşturduğu toplumsal dayanışma cephesidir. Görünürdeki cephe ise ordunun doğrudan düşmanla karşı karşıya geldiği askeri alandır. Atatürk’e göre bu ikinci cephe sarsılabilir, hatta yenilebilir. Ancak bu durum, tek başına bir milletin ya da memleketin yok olmasına neden

olmaz. Asıl tehdit, memleketi temelden sarsan ve milleti teslim almaya yol açan iç cephenin çöküşüdür (Atatürk 2006: 433). Atatürk asıl tehlikenin, riskin içeride olduğunu ifade ederek Türk devlet aklının en eski köklerine bizi götürür. Orhun Yazıtları'ndaki iç tehdit ile 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki tehdidin kaynağı içeridedir. Atatürk'ün literatüre de II. Grup olarak giren muhaliflere yönelik eleştirileri yeni bir ülke kurulurken karşılaşılan zorlukları da gösterir. Rauf Bey, Kazım Karabekir gibi silah arkadaşlarının saltanat ve hilafete yönelik bağlılığı gibi içeriden muhalefete karşı lider, en doğruyu ve iyiyi bilen olarak her iki kurumu da kaldırmıştır. Atatürk, devlet aklının, bekanın devamlılığı için saltanatın kaldırılmasının olmazsa olmazlığını vurgulamış, tüm itirazlara rağmen egemenliğin Türk halkına geçeceğini, buna itiraz eden “bazı kafalar kesilecektir” (Atatürk 2006: 468) ifadesiyle net olarak ifade etmiştir. Atatürk'ün devlet aklının Türk geleneğinde en etkili öğelerinden birisi olan içerideki muhalifliğe hain olarak bakışı siyasal alandaki parti çalışmalarına dair eleştirilerinde de görülür. Ona göre “...Terakkiperver ve Cumhuriyet Fırkası'nın programı en hain kafaların eseridir. Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti'ni körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı hedef alan planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı” (Atatürk 2006: 602). Atatürk, tüm olup bitenleri, bir kahraman, bir lider, kurucu olarak anlatırken kendinden emin bir devlet adamıdır. Devlet aklının vücut bulmuş bir yapıcısı, uygulayıcıdır. Devletin bekası için gerekli olan adımları kararlılıkla atmış, aksi takdirde yok olma tehdidi ile karşı karşıya kalacak olan devleti, attığı adımlarla korumuştur. Parla da (1994: 86) “...Atatürk'e ve gurubuna karşı muhalefet, milletin yüksek çıkarlarına karşı gelmekle eşanlamlıdır. Milleti en iyi ve ancak karizmatik lider ve yakın çevresi temsil edebilir; başka (birden fazla) temsilci olamaz; şef, milletin sözcülüğünü ve yönlendiriciliğini kimseyle paylaşamaz” ifadeleri ile durumu yorumlar.

SONUÇ

Devlet aklı, tarih boyunca devletlerin varlığını sürdürmek, iç ve dış tehditlere karşı kendini korumak ve düzeni temin etmek adına başvurduğu stratejik bir düşünme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu akıl, çoğu zaman ahlaki, hukuki ya da dinsel sınırların ötesinde, faydacı bir yaklaşımın ürünü olarak devreye girmiştir. Machiavelli ile sekülerleşen ve reelpolitik bir zemine oturtulan bu kavram, modern devletin inşasında kurucu bir role sahip olmuştur. Foucault'nun da işaret ettiği gibi, devlet aklı yalnızca hukuki bir sistem değil, aynı zamanda şiddeti ve zorunluluğu da içeren bir düzen kurma pratiğidir.

Türk devlet geleneği açısından bakıldığında ise devlet aklı, yalnızca kurumsal bir mekanizma değil, aynı zamanda kültürel bir zihniyettir. Orta Asya bozkırlarında şekillenen ve

Orhun Yazıtları’nda ifadesini bulan bu zihniyet, devletin kutsallığı, liderin meşruiyeti ve halkın itaati gibi temel ilkelerle bütünleşmiştir. Türk siyasi kültüründe devlet, bir organizasyon olmanın ötesinde, varoluşsal bir çerçeve olarak görülmüş; onun bekası, toplumun bekasıyla özdeşleştirilmiştir. Bu anlayış, tarih boyunca farklı biçimlerde yeniden üretilmiş; Selçuklu’dan Osmanlı’ya, oradan da Cumhuriyet’e uzanan çizgide çeşitli dönüşümlerle birlikte temel birtakım özellikleri ile işlemeye devam etmiştir.

Koçi Bey Risalesi, Osmanlı’nın klasik döneminden modernleşme arayışlarına geçişte devlet aklının sistemdeki bozulmaları nasıl analiz ettiğini ve çözüm önerilerini nasıl ürettiğini gösteren çarpıcı bir örnektir. Benzer biçimde Atatürk’ün Nutuk’u da Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde devlet aklının yeni bir forma kavuştuğu, merkezîyetçi modern ulus-devletin inşaa sürecinin nasıl yürütüldüğünü anlamak açısından temel bir metindir. Ancak bu tarihsel devamlılık, eleştirel bir bakış açısını da gerekli kılmaktadır. Devlet aklının sadece bekaya odaklanan, her türden hukuki ya da etik kuralı gerektiğinde askıya alabilen niteliği, bireysel hak ve özgürlüklerin, demokratik süreçlerin dışlanmasına yol açabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle modern dünyada devlet aklının demokratikleşme, şeffaflık ve toplumsal denetim mekanizmalarıyla dengelenmesi gereklidir. Aksi takdirde, devlet aklı bir yönetim rasyonalitesi olmaktan çıkıp otoriterliğin meşrulaştırıcı aracına dönüşebilir.

Devlet aklı ve devletin hareket etme biçimi, devletin tarihi kadar eskidir. Kökeni ne olursa olsun, her devletin işleyişinde beka sorunu daima var olmuş ve gelecekte de var olmaya devam edecektir. Bu nedenle devlet aklı, onu yöneten kişi, grup, sınıf veya tabaka için daima kullanışlı bir araç olmuştur ve olacaktır. Devlet aklı, devletlerin varlığı sürdüğü sürece işleyen; toplumun yapısal özelliklerinden, kültürel arka planından ve bağımlılık ilişkilerinden güç alan bir mekanizmadır. Toplumsal yapının bütünlüğe, devamlılığa, geleneklere ve bağımlılık ilişkilerine dayalı özellikleri, binlerce yıllık tarihi ve geleneği olan, üzerinde yükseldiği toplumu aşarak kendisini konumlandıran devlet yapısıyla anlamlı bir bütün oluşturur. Bu bağlamda, devlet aklından tamamen çıkış ya da ondan kurtuluş pek mümkün görünmez. Demokrasinin idealleştirildiği, eşitlik ve özgürlüğün bir hedef olarak benimsendiği bir dünya düzeninde, dikkat edilmesi gereken kritik nokta, devlet aklının sınırlarını çizebilmektir. Bu sınırların belirlenmesi, devlet ve devlet aklına yön verenlerin denetlenmesi, yetki aşımalarında yaptırım uygulanması için bağımsız ve güçlü mekanizmalar gerekir. Öncelikle katılımcı ve etkin bir demokrasi, hukuk devleti, bağımsız yargı, kamusal alandan beslenen bağımsız bir medya, güçlü sivil toplum yapıları, etkin muhalefet, uluslararası bağımsız kuruluşlar ilk akla gelen unsurlardandır. Ayrıca dijital toplum yapılarına doğru hızla dönüşen dünyada internet, yapay

zekâ, blokzincir ve genel olarak dijital mekanizmalar da devlet aklının işleyiş sınırlarını takip etmekte kullanılabilir. Dijital platformlar şeffaf işlemesi halinde devlet kurumlarını, profesyonel siyasetçi, bürokrat gibi devlet adamlarını yasal sınırlar içerisinde tutmaya destek verebilir. Böylece devlet aklının halk aleyhinde kullanımı, kişisel çıkarlar bağlamında işlemesi zorlaştırılabilir.

Sonuç olarak, devlet akli tarihsel süreklilik içerisinde şekillenen, farklı siyasal ve kültürel bağlamlarda yeniden üretilen bir kavramsal çerçevedir. Bu çalışmada Türk devlet geleneği ve siyasal kültürüne odaklanarak yapılan çözümleme, bu kavramın yalnızca bir teori değil, aynı zamanda bir uygulama biçimi olduğunu ve her dönemde farklı araçlarla işlediğini ortaya koymuştur. Geçmişten gelen ve gelenekselleşen, pek çok özelliğini günümüzde hala taşıyan bu kavram ve ona dayanan uygulamalar devleti ve devlet adamını izlemek, davranış kodlarını görebilmek açısından dikkatle izlenmesi gerekli olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

This paper investigates the concept; reason of state from a comparative historical and theoretical perspective. The aim is to trace the philosophical and political development of this concept in Western political thought and analyze its structural manifestations within Turkish political culture, from pre-Islamic Central Asian traditions to the Republican period. By doing so, the paper presents not merely reason of state a political doctrine but as an enduring form of state-centered rationality embedded in sociopolitical traditions, legitimizing practices, and institutional continuity.

The study begins by grounding the discussion of the state in classical political philosophy. Thinkers such as Plato and Aristotle are examined for their foundational insights on the origin, nature, and purpose of the state. For Plato, the state is a natural extension of human society aimed at producing justice and happiness, whereas Aristotle defines it as the culmination of communal life, driven by the principle of justice and human flourishing. These classical notions, though rooted in moral and naturalistic justifications, lay the groundwork for later debates on the autonomy and purpose of political authority.

With the rise of the modern state in early modern Europe, the understanding of the state and its legitimacy underwent a profound transformation. Thinkers such as Niccolò Machiavelli, Jean Bodin, and Thomas Hobbes represent critical junctures in this intellectual evolution. Machiavelli, in particular, Marx a decisive shift from normative to instrumental reasoning in

politics. For Machiavelli, the ruler must prioritize the stability and continuity of the state above moral or religious principles. This pragmatism—often characterized by a willingness to employ deception, coercion, and violence—constitutes the early contours reason of state. Bodin introduces the notion of sovereignty as indivisible and absolute, while Hobbes constructs the social contract theory that grounds state authority in the consent of governed individuals seeking security and order.

The concept of reason of state is later formalized by Giovanni Botero, who defines it as “the knowledge of appropriate means to found, preserve, and expand a state.” Botero emphasizes the pragmatic function of the state while still upholding Christian moral principles. Friedrich Meinecke, writing in the 20th century, offers a more comprehensive historical-philosophical treatment of the term. According to Meinecke, reason of state involves the prioritization of national interest and state survival, even when such priorities conflict with moral or legal norms. This leads to the internal paradox of modern politics: how to reconcile ethics with state necessity.

Michel Foucault further radicalizes the concept by linking reason of state to biopolitics, governmentality, and the security state. Foucault suggests that reason of state operates not only in exceptional circumstances but also in the routine functions of modern governance, often under the guise of “necessity.” In this view, state reason becomes a self-justifying logic that may override laws, rights, or democratic norms in the name of national preservation or crisis management.

The paper focused from Western theoretical debates to the socio-historical evolution reason of state within the Turkish political tradition. Here, the emphasis is on how state rationality has been historically articulated and institutionalized through texts, practices, and political culture. The analysis draws on three central texts as empirical and symbolic reference points: the Orkhon Inscriptions (Göktürk era), Koçi Bey’s tractate (Ottoman period), and Atatürk’s Nutuk (Republican period).

The Orkhon Inscriptions, dated to the 8th century CE, are the earliest known texts in the Old Turkic language and provide a profound window into early Turkish political thinking. The inscriptions reflect a strong emphasis on the sacred and central nature of the state, the divine legitimation of the ruler (the khagan), and the importance of loyalty, unity, and order. The leader is depicted as a divinely sanctioned figure responsible for protecting, feeding, and guiding the people. The collapse of political unity or the disobedience of the people is interpreted as a loss

of destiny and a regression to chaos. These themes—sacralized leadership, the primacy of order, and the imperative of survival—form the foundational elements of Turkish reason of state.

Koçi Bey's tractate, written in the 17th century for the Ottoman sultans Murad IV and Ibrahim, is an important text on Turkish statecraft. As an experienced bureaucrat, Koçi Bey diagnoses the causes of political and administrative decline in the Ottoman Empire and offers solutions grounded in earlier traditions of discipline, meritocracy, and religio.

The final text analyzed is Mustafa Kemal Atatürk's Nutuk, delivered in 1927. It offers an autobiographical and ideological account of the collapse of the Ottoman Empire, the War of Independence, and the founding of the Republic of Turkey. In Nutuk, Atatürk embodies the modern figure of the rational, secular, and authoritative leader who possesses a vision for national salvation. Rejecting foreign mandates and decentralized resistance movements, Atatürk asserts the necessity of establishing an independent, sovereign, and unitary Turkish state. His rhetoric emphasizes national will, institutional reform, and centralized governance—all hallmark components of modern reason of state. At the same time, Atatürk invokes the need for extraordinary powers during times of crisis, illustrating how the logic of emergency and exceptionalism continues within the framework of Turkish reason of state.

Reason of state and the manner in which the state operates are as old as the history of the state itself. Regardless of its origins, the issue of survival has always been present in the functioning of every state and will continue to be so in the future. For this reason, reason of state has always been and will continue to be a useful tool for the person, group, class or stratum that governs it. Reason of state is a mechanism that operates as long as states exist, drawing its power from the structural characteristics of society, its cultural background, and its dependency relationships. The characteristics of the social structure based on integrity, continuity, traditions and dependency relationships form a meaningful whole with the state structure, which has thousands of years of history and tradition and positions itself above the society on which it is built. In this context, it seems highly unlikely to completely escape or liberate oneself from the Reason of state. In a world order where democracy is idealised and equality and freedom are embraced as goals, the critical point to note is the ability to define the limits of the state mind. Establishing these limits requires independent and powerful mechanisms to monitor the state and those who guide the Reason of state, and to impose sanctions in cases of abuse of authority. First and foremost, participatory and effective democracy, the rule of law, an independent judiciary, an independent media fed by the public sphere, strong civil society structures, an effective opposition, and independent international organisations are among the first elements

that come to mind. Furthermore, in a world rapidly transforming towards digital community structures, the internet, artificial intelligence, blockchain, and digital mechanisms in general can also be used to monitor the limits of the Reason of state operation. If digital platforms operate transparently, they can support keeping state institutions and state officials such as professional politicians and bureaucrats within legal boundaries. Thus, the use of state power against the people and its operation in the context of personal interests can be made more difficult.

This study's analysis, focusing on Turkish state tradition and political culture, has revealed that the concept of reason of state is not merely a theory but also a form of practice, operating through different tools in each era. This concept, which has been traditionalized and carries many of its characteristics to this day, and the practices based on it, appear to continue to be closely monitored to monitor the state and statesman, and to understand their codes of conduct.

KAYNAKÇA

- Akal, C. B. (2014). *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, Ankara: Dost.
- Akar, A. (2020). *Bilge Tonyukuk Yazıtı*, İstanbul: Ötüken.
- Akar, A. (2022). *Kül Tigin Yazıtı*, İstanbul: Ötüken.
- Akar, A. (2024). *Bilge Kağan Yazıtı*, İstanbul: Ötüken.
- Akıncı, A. (2023). Atatürk Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Temel Özellikleri, *İmgelem*, 7(13), 363- 390. Doi: <https://doi.org/10.53791/imgelem.1369772>
- Almond, G. A., Verba, S. (1972). *The Civic Culture, Usa*, Princeton: New Jersey University Press.
- Aristoteles, (2015). *Politika*, F. Akderin (Çev.), İstanbul: Say.
- Atatürk, K. (2006). *Nutuk*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Balandier, G. (2016). *Siyasal Antropoloji*, D. Çetinkasap (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Baldwin, G. (2004). Reason Of State And English Parliaments, 1610–42, *History of Political Thought*, 25(4), 620-64.
- Barkey, K. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu, Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*, E. Kılıç (Çev.), İstanbul: Versus.
- Bireley, R. (Ed.) (2017). Introduction, *The Reason Of State*, UK: Cambridge University Press.
- Bodin, J. (2024). *Egemenlik Üzerine*, R. Kuldaşlı (Çev.), İstanbul: Timaş.
- Botero, G. (2017). *The Reason Of State*, UK: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2016). *Devlet Üzerine*, A. Sümer (Çev.), İstanbul: İletişim.
- Çetin, H. (2023). *Devlet Akli, Devlet Adamı ve Devlet Ahlakı, Kavramsal Çerçeve I. Cilt*, Ankara: Kadim.
- Çetin, H. (2024). *Türk Devlet Akli, Orhon Abideleri'nden Cumhuriyet'e, Cilt 1 Vesayet Tanzimi*, Ankara: Episteme.
- Durdu, Z. (2009). Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 37-50.
- Durdu, Z. (2018). *Türkiye'de Modern Düşünce ve Toplumsal Yapı*, İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Durdu, Z. (2021). Türkiye'de Siyasal Kültür, Kimlik ve Ulus İnşası, M. Y. Alptekin (Ed.), *Türkiye'de Ulus İnşası içinde (199-220)*, Ankara: Nobel.
- Durdu, Z. (2024). Türk Modernliğinin Kayıp Halkası: Burjuvazi, A. S. İkiz (Ed.), *Türk Burjuvazisi içinde (13-35)*, İstanbul: Efeakademi.
- Emecen, F. M. (2015). *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, İstanbul: Timaş.
- Ergin, M. (1999). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi.
- Eroğlu, H. (2021). *Türklerde Siyasal İktidarın Gelişim Tarihi*, İstanbul: Post.
- Foucault, M. (2019). *Güvenlik, Toprak, Nüfus, College de France Dersleri 1977-1978*, F. Taylan (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Golden, P. B. (2015). *Dünya Tarihinde Orta Asya*, Y. K. Taştan (Çev.), İstanbul: Ötüken.

- Güner, U. (2023). *Doğu'nun İktidar Paradigmaları*, İstanbul: Kabalıcı.
- Haldun, İ. (2018). *Mukaddime*, S. Uludağ (Haz.), İstanbul: Dergâh.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, R. Sezer (Çev.), İstanbul: YKY.
- İnalcık, H. (2013). *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak, Kuruluş*, İstanbul: Hayykitap.
- Kafesoğlu, İ. (1999). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken.
- Koçi Bey, (2020). *Koçi Bey Risaleleri*, İstanbul: Kabalıcı.
- Kutlu A., Koç, F. (2017). Devlet Akli Kavramında “Devlet Adamı” Figürü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 333-354. Doi: https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002448
- Laski, H. J. (2020). *Teori ve Pratikte Devlet*, D. Topçu (Çev.), Ankara: Fol Kitap.
- Machiavelli, N. (2022). *Hükümdar*, N. Adabağ (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Martin, J. L., Lee, M. (2015). Social Structure, J. D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde (713-718), (Vol 22), Oxford: Elsevier.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, K. Somer (Çev.), Ankara: Sol.
- Marx, K., Engels, F. (1987). *Alman İdeolojisi* (Feurbach), S. Belli (Çev.), Ankara: Sol.
- Meinecke, F. (2021). *Devlet Akli, Modern Çağda Devlet Akli Düşüncesi*, M. S. Türk (Çev.), İstanbul: Albaraka.
- Neoclaus, M. (2015). *Devleti Tahayyül Etmek*, A. Sarı (Çev.), Ankara: Notabene.
- Neumann, I. B., Wigen, E. (2023). *Bozkır Geleneği, Ruslar Türkler ve Avrupa Devlet İnşası MÖ 4000'den MS 2018'e*, O. Çiftçi (Çev.), İstanbul: Selenge.
- Oppenheimer F. (2021). *Devlet*, S. Özgür (Çev.), İstanbul: Liberus.
- Ögel, B. (2022). *Türklerde Devlet Geleneği*, İstanbul: Ötüken.
- Özatalay, C. (2024). Toplumsal Yapı Nedir?, C. Özatalay (Der.), *Toplumsal Yapı, Türkiye’de Eşitsizlik, Tahakküm, Değişim* içinde, İstanbul: İletişim.
- Parla, T. (1994). *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 1, Atatürk’ün Nutuk’u*, İstanbul: İletişim.
- Platon, (1988). *Devlet*, S. Eyüboğlu ve M.A. Cimcoz (Çev.), İstanbul: Remzi.
- Poggi, G. (2011). *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, A. Babacan (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sadurski, W. (2014). Reason of State and Public Reason, *Ratio Juris*, 27(1), 21-46. Doi: <https://doi.org/10.1111/raju.12032>
- Sancar, M. (2008). “Devlet Akli” Kiskacında Hukuk Devleti, İstanbul: İletişim.
- Schmitt, C. (2005), *Siyasi İlahiyat, Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, E. Zeybekoğlu (Çev.), Ankara: Dost.
- Taneri, A. (1997), *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Taşığıl, A. (2017). *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Telli, A. (2020). Machiavelli'nin Gambiti: Devlet Akli Doktrini'nin Kökenlerine İlişkin Bir Soruşturma, *Felsefe Arkivi*, (53), 91-103. Doi: <https://doi.org/10.26650/arcp.853935>

Weber, M. (2012), *Ekonomi ve Toplum*, L. Boyacı (Çev.), İstanbul: Yarın.

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The entire study was created by the author.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Yapay Zekâ Kullanımı:</i>	Bu çalışmada herhangi bir yapay zekâ tabanlı araç veya uygulama kullanılmamıştır.	<i>Use of Artificial Intelligence:</i>	This study did not utilize any artificial intelligence-based tools or applications.
<i>İntihal:</i>	Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. – İntihal.Net	<i>Plagiarism:</i>	This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. – İntihal.Net